

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

LOKALHISTORISK FORENING, BISPEBJERG

HISTORISK NOTAT NR. 21 OM

SAMFUND OG DAGLIGDAG I BRØNSHØJ SOGN I 1600-TALLET

UDARBEJDET FOR LOKALHISTORISK FORENING, BISPEBJERG

**AF
SVEND OLE NIELSEN
2001**

LOKALHISTORISK FORENING, BISPEBJERG's område dækker Utterslev, Nordvestkvarteret med Pipfuglekvarteret, Bispebjergkvarteret og Emdrup.

Foreningens Hjemsted er: Kvartercentret Nordvest, Dortheavej 61, 2400 København NV.

Telefon: 28 14 02 68, fax: 38 14 02 62, Giro: 1-683-5080

Internet: Se Kvartercentret Nordvests hjemmeside: www.kvartercentret.nv.kk.dk

E-mail: Kvartercentret@faf.kk.dk

LOKALHISTORISK FORENING, BISPEBJERG's er udsprunget af det igangværende Kvarterløftprojekt, kaldet "Femkanten", i Københavns Nordvestkvarter. Kvartercentret Nordvest er omdrejningspunktet for Kvarterløftet sekretariatsbetjener foreningen.

Medlemskab koster 75 kr./året for enkeltmedlemmer, og 100 kr./året for foreninger, institutioner og virksomheder. År 2002 vil kontingent blive henholdsvis 100-125, - kr./året enkeltmedlemmer og 175, - kr, for institutioner. Det er foreningens formål at klarlægge bydelen Bispebjergs identitet og historiske baggrund og udbrede kendskabet hertil.

Dette gøres ved udgivelser, afholdelse af foredrag, udlån af plancheudstillinger, gennemførelse af byvandring o. lign. i de enkelte kvarterer i bydelen. Endvidere kan vi også komme ud og holde foredrag i foreninger, institutioner og virksomheder. Tillige udgiver foreningen Nyhedsbreve og "Historiske Notater" om områdets historie.

LOKALHISTORISK FORENING, BISPEBJERG har tillige et lokalhistorisk Arkiv, som kan ses ved henvendelse til Kvartercentrets Bibliotek, som har åbent: mandag-torsdag kl.: 10-16 og fredag kl. 10-14.

I rækken af Historiske Notater er følgende tidligere blevet udarbejdet

©: Lokalhistorisk Forening, Bispebjerg & forfatterne.

- NR.1A: HVAD ER BYDELEN BISPEBJERG? –Marts 1999.**
- NR.2A: SOKKELUND HERRED m.m. – Januar 1999.**
- NR.3-4: ÅER, RENDER OG SØER, VANDFORSYNING OG LOSSEPLADSER, - November 1998.**
- NR.5A: BISPEBJERG HOSPITAL – HOSPITALSVÆSNETS OPRINDELSE OG UDVIKLING - Februar 1999**
- NR.6A: GRUNDTVIGSKIRKENS OPRINDELSE – November 1998.**
- NR.7: MØNTENS HISTORIE – FRA KOMMUNAL EJENDOM TIL ANDELSBOLIGFORENING - November 1998.**
- NR.8: UTTERSLEV – FRA LANDSBY TIL ÅNDEHUL I STORBYEN – Maj 1999.**
- NR.9: KLOKKERGAARDEN 1939-1999, – EN FSB-AFDELINGS OG DENS HAVEANLÆGS HISTORIE – 1999.**
- NR.10: FRA UTTERSLEV MARK TIL NORDVESTKVARTERET – Marts 2000.**
- NR.11: BYGNINGER I DET OPRINDELIGE NORDVESTKVARTER – September 2000.**
- NR.12: FRA BISKOP ABSALON TIL INDLEMMELSEN I KØBENHAVNS KOMMUNE I 1901, - BRØNSHØJS SOGNS 5 LANDSBYER GENNEM 1000 år. – Bogudgivelse, december 2000 i A.5-format, 112 sider. – pris 80, - kr.**
- NR.13: ERINDRINGSSAMTALER FRA UTTERSLEV, - august 2000, -**
- NR.14: ERINDRINGER FRA NORDVEST-NORDVEST -**
- NR.15: ESTRUP GENDARMER I UTTERSLEV, - December 2000. -**
- NR.16: KØBENHAVNS LANDFÆSTNING, April 2001-**
- NR.18: MALEREN PER KIRKEBYS BARNDOMSERINDRINGER FRA BISPEBJERG. - Maj 2001**
- NR.19: GAVLMALER PÅ NØREBRO, NORDVEST, BRØNSHØJ, HUSUM & VANLØSE.**
- NR.20: EMDRUP, - " PÅ DEN ANDEN SIDE AF BJERGET" – Maj 2001**
- NR.21: SAMFUND OG DAGLIGDAG I BRØNSHØJ SOGN - Oktober 2001.**
- NR.22: M. C. LYNDSIE, - STIFTER AF ARBEJDSMÆNDENES FORBUND OG AF MEJERIET ENIGHEDEN. - November 2001 under udarbejdelse.**
- NR.23: BISPEBJERGKVARTERET, DET DELTE KVARTER. – Under udarbejdelse**
- NR.24: BOLIGSOCIAL INDSATS OG KVARTERLØFT. – Under planlægning**
- NR.25: BRØNSHØJ-RØDØVRE SOGNEKOMMUNE. – Under planlægning**
- NR.26: BISPEBJERG LOKALRÅDS HISTORIE, - Under planlægning.**

Samfund og dagligdag i Brønshøj sogn i 1600 - årene

Erhverv og sociale grupper.

Bymænd

I Brønshøj sogn lå der i det 16. og 17. århundrede 5 landsbyer: Brønshøj, Husum, Utterslev, Emdrup og Vanløse. Hvert enkelt landsby havde sit eget selvstyre, og alle gårdmændene, dvs. dem som dyrkede bymarkens jord var repræsenteret på bytinget eller bystævnet, hvor der vedtoges beslutninger om sager af fælles interesse for landsbyen. I spidsen for denne forsamling af bymænd eller gårdmænd stod en oldermann, der skulle lede møderne og indkalde til bystævnet. Oldermannen blev normalt valgt for et år ad gangen. Valget foregik oftest ved et særligt oldermannsgilde omkring 1. maj, og hvervet gik på skift mellem de forskellige bymænd. Oldermannen indkaldte til byting ved at blæse i byhornet eller ved at sende bud omkring. Alle bønder skulle møde, og udeblev man uden grund, kostede det bøde. Men oldermannen havde andre pligter. Han ledte bytingets møder, han skulle gemme byhornet og byvedtægten, og han skulle læse byvedtægten op på bytinget. Læsefærdigheden var ikke så udbredt på landet dengang, og hvis den valgte oldermann ikke kunne læse, måtte han i stedet lære vedtægterne udenad!

I nogle landsbyer skulle oldermannen tillige kontrollere, at gårdenes ildsteder ikke var brandfarlige, og undertiden var det også hans pligt at holde opsyn med bytyren og byornen.

De vigtigste sager, oldermannen og bystævnet havde at holde rede på vedrørte ordningen af landsbyens forskellige arbejdsgange i løbet af året, herunder tidspunktet for markarbejdets begyndelse og afslutning. Man traf fælles beslutninger om andre væsentlige sider af landsbyens liv, og man drak bødeøllet. Det kunne let blive en smule fugtigt, og kronen forsøgte flere gange at begrænse festlighederne i tilknytning til bystævnet. I 1618 blev det slået fast, at der kun måtte holdes 3 gilder i løbet af

en sommer, og at hvert gilde kun måtte vare en dag. Men bestemmelserne blev næppe overholdt, og de måtte gentages igen efter 25 år.

Forholdet mellem korn og kreaturer var måske det mest problematiske forhold inden for landsbydriften. Landsbyens vedtægter indeholder detaljerede påbud, om at bymændene skulle tøjre deres kreaturer, og ikke mindst holde gærderne i orden, så kreaturer og husdyr ikke brød igennem vangeærde og gjorde skade på kornet. Landsbyens vedtægter kunne være ganske omfattende, og regulerede ved hjælp af diverse påbud og forbud landsbyboernes dagligdag og handlemåde. Overtrædelse af vedtægter medførte som regel en bøde, som enten blev betalt i øl til bymændene eller i en kontant pengebøde til bødekasen. Hvis f. eks. en bonde eller husmand lod sin hund gå løs, og den gjorde skade på lam eller fjerkræ vankede der en bøde, også kaldet en mulkt; eller hvis en person lod sin plov slæbe på en anden mands ager, når den var sået, blev vedkommende også pålagt en bøde.

Husmænd.

Landsbyens befolkning var hovedsageligt fordelt på 2 forskellige hovedgrupper. De gårdmænd, som i fællesskab udgjorde ledelsen af landsbyens selvstyre og så husmændene, der i Brønshøj sogn hovedsageligt var jordløse, og altså måtte finde deres udkomme, som daglejere hos de større gårdmænd, eller som en slags deltidshåndværkere i landsbyen. Husmændene havde ingen adgang til bystævnet, og var derfor uden indflydelse på landsbyens selvstyre. De var derfor helt afhængige af de beslutninger, der blev foretaget af de bymænd, der dyrkede jord i byvangene.

Betegnelsen husmand kan imidlertid dække over et bredt spekter af erhverv og med en meget forskellig økonomisk situation for den en-

kelte. Således har de fleste ernæret sig ved lønnet arbejde for andre, mens nogle har levet af aftægtsydelse eller af formuer, som de har været i stand til at lægge op i de tilfælde, hvor de tidligere har haft en gård i eje eller brug; men mange har sandsynligvis også i perioder været henvist til tiggeri.

Ganske mange har også delvist skaffet sig deres udkomme ved håndværksvirksomhed. Endelig har en del været beskæftiget som hyrder til at passe landsbyens kreaturer og husdyr. Det har dog kun i ringe grad været tilfældet for landsbyerne i Brønshøj sogn. Håndværk var for mange landboer kun lejlighedsarbejde, men alligevel tør man regne med at det betød mere for husmændene, end arbejde med egen jordlod. Danske lov slog ganske vist fast, at "ingen håndværksmand må bo på landsbyen", dog med en væsentlig tilføjelse: "undtagen grovsmede, tømmermænd, bødkere, teglbrændere, pottemagere, som gjorde sorte potter, hjulmænd, murmestere, skindere, vævere, som væve vadmæl, blå og hampelærred, skræddere, som sy vadmæl, og de skomagere, som sy bøndersko."

Der var således plads til mange håndværkere på landsbyen, men da fuldt uddannede håndværkere skulle betale mere i skat end husmænd i almindelighed, søgte de fleste i skattemandtallerne, at blive betegnet som bondehåndværkere, der kun gjorde lejlighedsarbejde. I 1682 hedder det om 2 smede, en hugger (tømrer) en skrædder og et par andre husmænd i Brøndbyøster, at de "kan hjælpe bonden at ringe et par hjul, fly på (istandsætte) deres gamle huse, sko en hest, sy en vadmelsklædning, når bonden det behøver, har ellers ikke andet end en anden husmand at ernære sig af."

I tingbøgerne for Sokkelund herred nævnes ganske mange, hvis hovederhverv synes at have bestået af håndværksarbejde. I året 1636 nævnes en hjulmand Søffren Rasmussen fra Utterslev.

I herredet boede også adskillige vævere, hvoraf en del skulle være af skotsk byrd; således blev i 1639 Walther Skotte eller Walther Væver fra Brønshøj indstævnet for herredstinget i en voldssag. Og i 1669 blev pottemager Anders Madsen fra Husum indstævnet for herredstinget i en gældssag.

Smeden.

Den vigtigste håndværker i landsbyen var dog smeden, der blev ansat på kontrakt, ligesom hyrden. Smedens plads i lokalsamfundet var betydelig mere respekteret end andre håndværkere. Hans løn bestod blandt andet deri, at den bonde, der havde smededag leverede fortæring til både sig selv og smeden. Mange steder modtog smeden sin løn søndag i julen eller til kyndelmisse d. 2. februar. Den bestod i et vist mål korn, som hver af byens gårdmænd kom med og afleverede på smedens loft. Desuden måtte bymændene betale ekstra for alt "bidendes tøj", dvs. leer, økser, stemmejern, båndknive, samt hakker, låsetøj og lignende; redskaber og artikler, som smeden fremstillede om aftenen og på dage, da der ikke var reparationsarbejde at udføre for bønderne.

Smedjen var de fleste steder opført på den fælles jord, og bymændene holdt den vedlige. De bragte smeden brændsel, halm og smedesand. Også i tingbøgerne optræder der smede fra Brønshøj sogn. Således nævnes i 1656 en Salomon Smed i Brønshøj, eller Salomon Nielsen, som var hans rigtige navn, og i 1671 nævnes Husum - smeden Christopher Smed.

Salomon Smed blev indstævnet for mange sager, deriblandt for gæld og vold, og så havde han en tørst, der af og til fik ham til at gå over gevind; således d. 21. sept. 1656. Han havde da opsøgt husmand Anders Jensen i Brønshøj med en kande i hånden uden for hans vindue, fordi han ville have øl af ham. Han havde truet med at slå vinduerne ind, hvis han ikke fik øl. Og da det ikke var tilfældet, havde han gjort alvor af sin trussel, idet han havde kastet kanden gennem vinduet. Nogle karle fra en nærliggende gård kom til og der opstod et slagsmål mellem dem og Salomon Smed. På tingmødet indrømmede smeden sin forseelse, og at han allerede havde godtgjort den skadeslidte; desuden måtte han betale en bøde for sin handling.

Salomon Smed synes også at have været en større aftager af øl, og der kom jo også mange mennesker i smedjen. En brygger i København Laurids Madsen ville således have 46 Rdl. for leveret godt øl og skillings øl. Salomon Smed krævede specificeret regnskab - og blev dømt til at betale. Senere flyttede smeden til Vangede, hvor han blev en slags ekspert i arvesager.

Han var således ikke en helt almindelig smed, og han har besiddet mange talenter, idet han kunne skrive og skrive godt, og det betød at han i enkelte tilfælde også indtog dommersædet på herredstinget, bl.a i 1669.

Smeden var som mange andre af landsbyens beboere, herunder de andre landsbyhåndværkere og husmænd særdeles udsatte i forbindelse med misvækstår og krig, og dem var der mange af fra 1640-60. Efter to misvækstår i 1649 og 1650 måtte mange fæstebønder i både Husum og Brønshøj bede om at blive fri for at betale landgilde, fordi der mange steder ikke var blevet høstet så meget, som der var blevet sået. En del fæstebønder solgte deres gårde i den forbindelse.

Ejerskab af fæstegårde blev indført af Chr. 4. i 1623. Bestemmelsen gjaldt for ejendommen til bygningerne på fæstegårdene på krongodset i København, Kronborg og Frederiksborg len. Begrundelsen herfor var, at når fæstebønderne ville kunne regne med, at jordfæstet ville gå i arv til børnene, ville fæstebønderne i højere grad passe og forbedre gårdenes bygninger og længer, hvis de selv ejede dem. Bønderne fik uden nogen modydelse af nogen art deres gårde i arvelig besiddelse. Stadig var de dog kun ejere af bygningerne og ikke af jorden, som de stadig skulle tage i fæste mod indfæstningsafgift, landgilde og hoveri; og jorden måtte ikke skilles fra bygningerne. En bonde kunne stadig udvises af sin gård, hvis han ikke overholdt fæsteaftalen med kongens repræsentant. Det var også stadig i sidste ende kongen, der bestemte, hvem der skulle være fæster på en af kronens fæstegårde.

Også smeden i Utterslev solgte omkring 1650 sit hus, formentlig som en indirekte følge af misvækstårene, da det vel har knebet for gårdmændene at betale smeden. Smeden solgte sit hus i Utterslev for 12 Slettedaler; smedens kone fik 5 mark til foræring og Johan Smed fik 6 mark for indboet. 6 mark var ikke mange penge dengang, så deres bolig har været særdeles sparsommeligt indrettet.

Derimod klarede Brønshøjsmeden Salomon Nielsen sig igennem den svenske besættelse fra 1658-60, men kun takket være hjælp fra en af de store gårdfæstere i Husum, Christian Worm, hvis gård i hvert fald delvist har fået lov til at stå uskadt af svenskerne. Ifølge Chri-

stian Worm fik Salomon Smed ikke bare lov til at bo på hans gård, men han fik også mulighed for at skaffe sig næring gennem sit håndværk og ved krohold.

Hyrde og vangevogter.

Mange steder havde større landsbyer ansat en markmand til at holde opsyn med hegn og markfred så længe gærderne var lukkede. Det ville i de fleste tilfælde sige fra 1. maj til Mikelsdag d. 29. september. Men mens f.eks. oldermandshvervet var ulønnet fik markmanden løn, og så måtte han ikke eje kvæg. Hvorvidt der i den her omhandlede periode har været en egentlig byhyrde, der kun tog sig af vogtningen af dyr i landsbyerne i Brønshøj sogn er nok tvivlsomt. I 1639 omtales en byhyrde fra Måløv, men i Brønshøj sogn og i de umiddelbart omkringliggende landsbyer nævnes i tingbøgerne kun såkaldte vangevogtere. I en sag fra 1656 omtales således en hyrde, der vogtede vangeledet ved Kildeledet, der lå lige syd for utterslev by ved det nuværende Frederikssundsvej, og i 1671 omtales i tingbogen en vangevogter i Buddinge

Forklaringen på, at landsbyerne i Brønshøj sogn næppe har haft ansat en byhyrde kan delvis være, at byjordene grænsede direkte op til hinanden uden noget overdrev imellem dem. Der har således ikke været noget vildnis hvor dyrene kunne blive væk eller udsættes for fare. Desuden omtales flere steder, at kreaturer på marken har været tøjrede i de med gærder indhegnede brakvange, dvs. de vange der lå udyrkede det år, og behovet for opsyn med dyrene har derfor været af begrænset vigtighed.

Lovligt og ulovligt krohold.

Af andre hverv kan nævnes, at der var krohold i både Utterslev, Brønshøj og Husum i perioden fra 1620 - 82. At myndighederne har givet bevilling til lovligt krohold i disse landsbyer hænger utvivlsomt sammen med den stærkt befærdede Slangerupvej, som Frederikssundsvej dengang kaldtes, der gik igennem eller tæt forbi de 3 landsbyer. Især på torvedagene i København tog bønder fra landsbyer længere ude på Sjælland ind til København, og nogle af disse har på hjemvejen valgt at overnatte på en kro her, hvis mørket var indtrådt eller hvis vejret har været dårligt. Kun én person i hver landsby fik ved kongeligt brev lov til at holde kro, mens det ikke var tilladt for andre.

Alligevel florerede det med ulovligt kro - og ølhold i disse landsbyer. Et forhold som de statslige myndigheder gang på gang forsøgte at gribe ind over for; dog uden nogen større succes får man indtryk af gennem tingbøgerne i de sager der endte for herredstinget. Bryggerne i København havde eneret på ølbrygning til salg i herredet, og de så til med stor ærgrelse, at folk selv bryggede deres øl, og ikke kun til eget forbrug hvad var tilladt, men også med henblik på videresalg til andre. Det fandt ofte sted, hvad sagerne fra tingbøgerne i høj grad bevidner idet bryggerne meldte folk for denne forseelse, når den blev opdaget eller når de mente de havde en sag.

I 1645 indstævnedes således bryggerne i København 4 mand for "Bryggeri og Malten." Anders Sandersen, der var dommer i sagen kunne ikke erkende, at der var sket noget forkert, idet det ikke kunne bevises, at der var sket nogen indførsel til byen.

Året efter blev 2 mand fra Utterslev derimod dømt. Således måtte Søffren Jørgensen erkende, at han havde udtappet nogle få tønder øl, og han blev idømt en mulkt på 10 speciealer. Jørgen Pedersen fik også en bøde, og han fik beslaglagt sit øl, der blev uddelt til de fattige, ligesom det blev ham formånet, at han herefter ikke måtte holde kro.

Bøderne hjalp ikke, og flere blev tiltalt. Nogle forsvarede sig med, at de syntes de havde lov til at gøre sig deres korn så nyttigt som muligt, idet der blev brugt store mængder bygkorn til at brygge øl af, efter at det var blevet forarbejdet til malt. Da der nogle år senere kom nogle slemme misvækstår, blev forbudene håndhævet endnu strengere, ligesom det blev forbudt at udføre korn af landet.

Det skal i denne forbindelse bemærkes, at der både i det 16. og det 17. århundrede efter vores standarder blev drukket enorme mængder øl. I 1500 tallet skulle almuefolk hver dag have drukket mellem 5 og 10 potter øl, (1 pot øl = ca 1 lt.) der dog havde en betydeligt lavere alkoholprocent end vore dages pilsnerøl. I det 17. årh. drak befolkningen som helhed lidt mindre øl om dagen, men stadig omkring 5 potter om dagen. Samtidig opfordrede statsmagten befolkningen til at brygge øl, når det bare var til

eget forbrug.

Vand var ikke højt regnet, og det kunne være sundhedsfarligt. Desuden gav datidens røgede og salte mad en god og stærk tørst.

Langt op i forrige århundrede havde mange landbohuse et bryggers, der oprindeligt blev benyttet til at brygge øl i. Også 1600 - årene havde mange bønder indrettet et bryggers hvis der var plads til det, og det tjente udelukkende til ølbrygning. Og brygningen var vigtig, for der skulle meget øl til en husholdning. Det var en ret indviklet proces, hvortil man brugte korn, især byg og store mængder af varmt vand samt gær og humle.

Jørgen Pedersen fra Utterslev, der nogle år tidligere var blevet dømt for ulovligt ølsalg, blev i 1648 igen tiltalt for ulovlig kro - og ølsalg. Denne gang skulle det have fundet sted såvel nat som dag - ja sågar både før, under og efter søndagens prædiken. Jørgen Pedersen hævdede, at han ikke havde hentet det øl, som han havde udtappet og solgt til andre i København. Han havde selv brygget det på sin egen malt. Han indrømmede samtidig, at han havde udtappet mjød i større mængder. Tinget forsøgte at få ham til at udtale sig om, hvorvidt der var andre i Utterslev, der holdt ulovlig krohold, men det kom ham ikke ved, og han vidste heller ikke noget om det. En af de regelmæssige "kunder" hos Jørgen Pedersen var Johan Smed fra byen, der indrømmede, at han af og til kom hos Jørgen Pedersen om aftenen efter arbejde, og at han da normalt drak 1 eller flere potter øl. Den 3. juledag før prædiken havde hans kone hentet ham 2 potter øl. Johan Smed kunne også meddele, at det var ham bekendt, at andre bymænd og deres folk på helligdags eftermiddage havde drukket og ladet sig tappe øl hos Jørgen Pedersen.

Christen Davidsen Væver havde adskillige gange og på forskellige tidspunkter af døgnet ladet hente både 2 skillings og skillingsøl, og han havde undertiden også siddet hos Jørgen Pedersen og drukket med andre folk. Også andre kunne udtale sig om udskænkning af mjød hvor flere folk havde være til stede.

Beviserne mod Jørgen Pedersen var således overvældende, og han blev idømt 10 Rdl i bøde. Han efterkom ikke dommen, og ridedogden

måtte til sidst gøre udlæg i hans bo og gods.

I 1650 blev det forbudt at udføre korn fra herredet, hovedsageligt fordi det begyndte at knibe med brødkornet, som følge af misvækstår. På herredstinget talte lensmanden dunder til befolkningen i såvel Sokkelund herred, som Amager birk over "den store Uskikkelighed," som sker overalt i Københavns slotslen. I næsten alle byer i de 3 herreder Smørum, Sokkelund og Ølstykke blev der brygget øl til at ud-sælge i hele tønder eller mindre til kroersker, som igen udpranger det i pletter både om dagen og om natten, og det til bønderes, husmænds og unge karles fordærvelse og ødelæggelse i disse onde og besværlige år.

Lensmanden indskærpede over for herreds - og birkefogderne, at de på det strengeste skulle forbyde, at nogen holdt kro, eller at der nogen steder blev solgt godt eller tyndt øl. Alle uden undtagelse blev det forbudt at holde noget ølhold; det være sig skovfogder, sognefogder, bomænd, husmænd, smede eller hvem nævnes kan. Overholdt man ikke dette påbud, slap man ikke længere af sted med en bødestraf og konfiskation af øllet. Man risikerede nu at komme i tårnfængsel og spansk kappe. Endelig blev det forbudt bryggerne i København, at forsyne landsbykroerne ved tilførsel med egne heste og vogne; og hvis sognefogderne forsøgte at holde hånden over dem, der havde kro - og ølhold, og ikke meldte dem til ridefogden, ville han blive straffet med "tårn og kappe."

Forståelsen for at der eksisterede øl - og krohold i landsbyen har uden tvivl været større hos de lokale end hos den kongelige lensmand. Et forhold, der bekræftes af en sag fra 1670, hvor Peder Jørgensen i Husum blev forhørt angående krohold. Ridefogden havde indstævnet samtlige Husum mænd. Det kom frem, at Peder Jørgensen både solgte af sit eget øl, og at han også fik leveret øl fra bryggerne i København. Det gjorde han fordi bymændene når de holdt bystævne, skulle have øl at drikke på "byens vegne," enten for kvæg, der gik i vangen og gjorde skade på kornet, eller for andre forseelser. Bøden blev betalt i øl af den skyldige, og øllet blev i så tilfælde bl.a. hentet hos Peder Jørgensen.

En anden grund til at ulovligt kro - og ølhold florerede i landsbyerne i Brønshøj sogn kom

også frem under sagen. Det blev således fremført, at der stort set altid var meget livlig trafik gennem Husum by af bønder, som kom langvejs fra, og som om aftenen ville låne hus for sig selv og deres heste og vogn. Og når der ikke var plads på kroen, måtte de finde et andet sted i byen, hvor de kunne "bekomme Logement." Det kom ligeledes frem, at Peder Jørgensen havde værelser hos Christopher Smed.

Lovlige og ulovlige møller.

Som der skulle kgl. bevilling til, at drive kro, skulle der også kgl. bevilling til at drive møller, hvad enten det var en vejrmølle eller vandmølle. Samtidig var bønderne forpligtet til at søge disse møller for at få deres korn malet. Men som det var tilfældet med kroerne florerede også de ulovlige møller eller hestemøller. Møllerne og især de fattige møllere klagede over de mange hestemøller, der blev opført, og de ønskede at få dem afskaffet og nedbrudt. Hvis nogen satte sig imod dette, skulle ridefogden have ret til at tage sognefogden og nogle bønder med sig, for at nedbryde sådanne møller, og der skulle også fælles dom over misdæderen. Det blev pålagt herredsfogden, at forkynde dette for tingmændene, som skulle lade det gå videre til sognemændene; disse igen læste det på kirkestævne for menige sognemænd og almuebønder. Det blev således indskærpet, at bønderne skulle søge vejrmøllerne.

Hvorvidt lensmandens bestræbelser på dette område har båret frugt, ved vi ikke, men af markbogen for 1682 fremgår det, at Utterslev bønderne undertiden lod deres korn male på vejrmøllerne uden for Kbh.

Skoleholdere.

Endelig er det værd at nævne, at der i Brønshøj sogn befandt sig enkelte skoleholdere, ligesom også andre landsbyer i herredet havde ansat en lønnet skolemester eller skoleholder.

Kort efter reformationens indførelse i Danmark i 1536 blev det ved en forordning af kong Chr. 3. bestemt, at degnene, præsternes medhjælpere ved gudstjenesten, hver søndag før gudstjenesten eller på anden passende tid skulle samle kirkebyernes voksne ungdom i kirken for at forelæse den hovedpunkterne i den kristne lære ved at læse op af bibelen og af passager af Luthers katekismus. Derpå har de

unge gentaget det oplæste, indtil noget hang ved. Der har således været tale om udpræget udenadslære. Degnenes undervisningspligt blev senere udvidet til at skulle samle børn og unge uden for kirkebyerne på andre dage i ugen for at levere dem en lignende undervisning. Der har ved denne undervisning ikke været tale om at lære børn og unge at læse og skrive og regne; det drejede sig kun om en religiøs undervisning, der tilsigtede at præge ungdommen åndeligt med den nye lutherske tro, der indførtes efter reformationen i 1536.

Det var dermed også overladt til forældrene selv, at lære deres børn alle øvrige kundskaber og færdigheder. Om den skolegang vi møder i Brønshøj sogn fra omkring 1630 - 1682, er det dog sandsynligt, at den må have drejet sig om, at børnene til husbehov fik lært at læse, skrive og regne. Religionsundervisningen har dog uden tvivl stadigvæk spillet en stor rolle.

I 1600 - tallet tog staten ikke noget initiativ til at indføre en regelmæssig skoleundervisning for befolkningsflertallets børn. Præster og degne oprettede læseklasser i kirkelader eller i degneboligen. I mange landsbyer betalte de mere velstående bønder for undervisning af deres børn til personer, der ville lære læsning fra sig. Et sådant forhold må også have gjort sig gældende for skolemesteren i Husum som omtales nedenfor. Spørgsmålet om hvor effektiv og regelmæssig undervisningen har været er dog tvivlsom. Netop fattigdommen har også været forklaringen på, at undervisningen af landalmuens børn aldrig blev rigtig udbredt. Selv de mere velstående bønder holdt sig ofte tilbage og prioriterede ikke sagen så højt. Børnene var først og fremmest en nødvendig arbejdskraft. Kun når den kunne undværes, kunne der blive tale om læsning, så fraværet i undervisningen har sikkert været stort, i hvert fald i lange perioder af året, hvis der er blevet undervist året rundt. Skolegangen, eller rettere læseundervisningen i dens mange former har vel oftest været en vinterskole, som har strakt sig fra november til april. På dette tidspunkt

var der ikke videre behov for børnenes arbejdskraft, og man har kunnet hyre en "omgangslærer" til en beskedne løn.

I tingbogen for 1629 møder vi skolemesteren Morten Schred i Brønshøj. I 1634 er han erstattet af substitut, Niels Andersen, der både var skoleholder og degn, og så havde han også et bijob med at skrive testamente for folk. Også i nabosognene nævnes skoleholdere, bl.a i Hvidovre og i Gladsaxe. Om skoleholderen i Brønshøj også har haft undervisning for børn i andre af sognets landsbyer er vanskeligt at svara på, men det er vel ikke usandsynligt. Noget tyder dog på, at skoleholderen uden for kirkebyerne på et senere tidspunkt har været ansat og lønnet af landsbyens beboere, og at skolen kun har været landsbyens egne børn. Det var i hvert fald tilfældet med skolemester Niels Erichsen i Husum, som i 1682 måtte lægge sag an mod Husum beboerne for at få dem til at betale skoleløn.

En beboer skyldte en slettedaler; hans kone mødte for ham og hævdede, at hun havde syet og vævet for skolemesteren, og hun mente derfor, at beløbet skulle nedsættes; sagen endte med forlig og en nedsættelse af det skyldte beløb. Niels Pedersen skyldte 2 slettedaler, hvad han også erkendte, men han mente også, at beløbet skulle nedsættes, fordi skolemesteren havde haft bolig hos ham i det halve år, som han havde holdt skole der. Skolemesteren svarede, at det var Husum bymænd, der havde anvist ham bolig hos Niels Pedersen, og han måtte derfor bede sine bymænd om penge og ikke skolemesteren. Niels Pedersen skulle betale inden 15 dage. Endelig skyldte Henrich Væver 24 skilling og Peder Hansen 5 slettedaler for deres børns undervisning og de blev begge dømt til at betale.

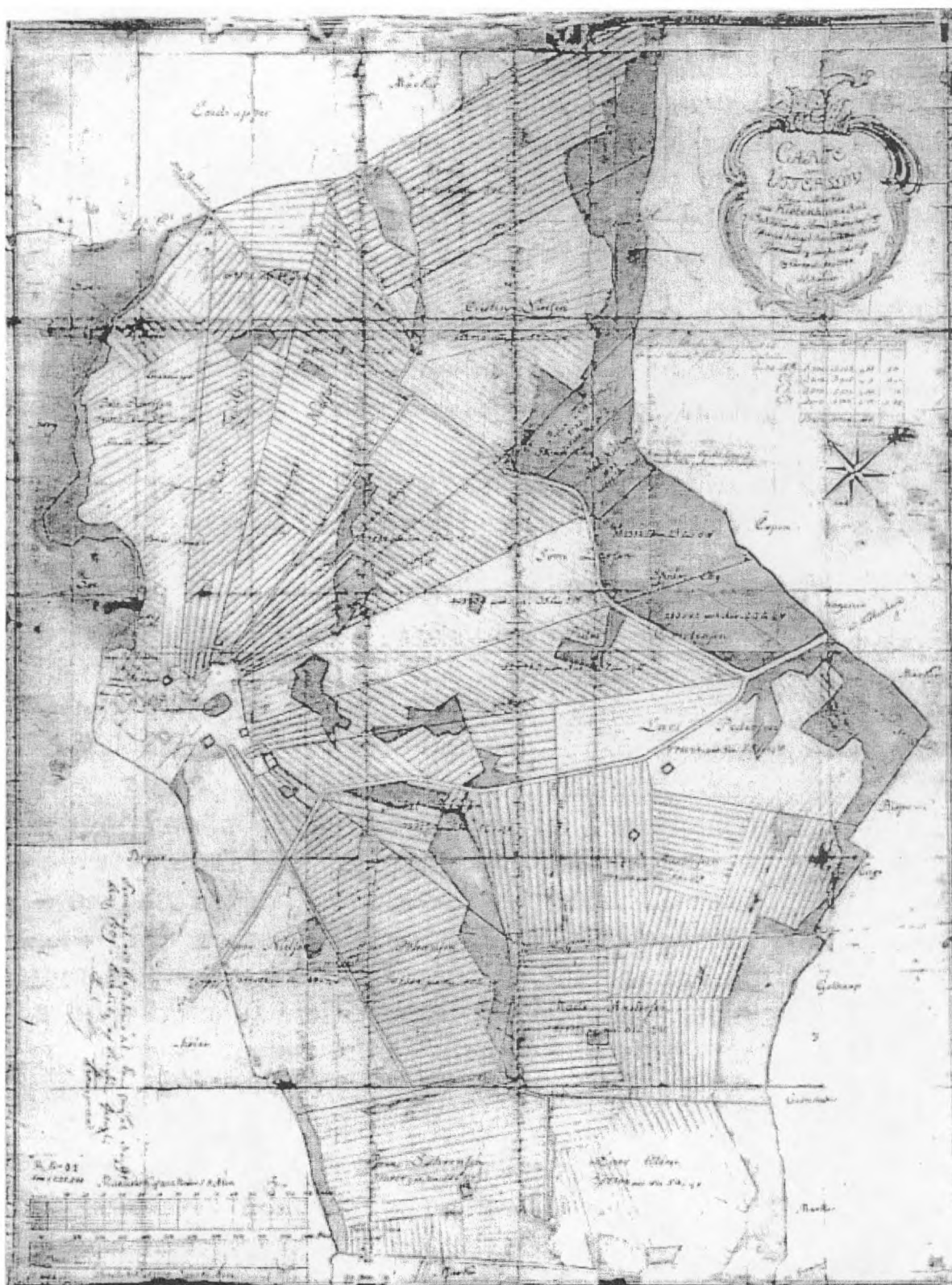
Om nogen egentlig skolebygning har der ikke været tale om på dette tidspunkt, idet skolemesteren af bymændene har fået anvist et passende lokale til undervisningen; i dette tilfælde i et lokale hos en af bymændene.

Gårdenes drift.

Vangebruget.

Før vi undersøger gårdenes drift er det nød-

vendigt at se på jordens og markernes inddeling. En landsbys jorder var normalt inddelt i

Matrikelkort over Utterslev By marker fra 1784. Det er Udskiftnings kort, som viser de gamle gårde, der endnu har "vange". Der er på kortet skrevet hvem der blev ejere af de nye lodder. Opdelingen af vange var helt sandsynlig den samme i 1600-tallet. Endvidere må det bemærkes de mørke felter, som er moser og enge. Lersøens enge gik helt op til nuv. Frederiksborgvej. Det ses endvidere at Frederiksborgvej (den gang Nørre Landevej) og Frederikssundsvej havde et mere forskudt forløb end i dag.

Pebringegården på Fri-
landsmuseet i Sorgenfri er
fra 1600-tallet hvor byg-
ningernes murer følger
jordbundens bugtninger di-
rekte. Det er i 1600-tallet
at gårdene bliver fir-længe-
de gårde, hvor de i oldti-
den var langhuse og i mid-
delalderen var mere eller
mindre 2- og 3 længet
gårde.

Det øverste billede viser
gården udefra som lands-
byen Utterslev kunne have
set ud.

De 2 øvrige billeder viser
gården inde fra og man ser
at kun boligen havde vin-
duer. De øvrige dele af
gården er uden vinduer.

fra én til flere vange, hvor det normale var 2 eller 3 vange, som havde samme størrelse. Disse vange var igen delt op i åse, og åsene var delt op i agre. Bymændene i en landsby delte så jorden imellem sig, i forhold til den størrelse som gården havde. Resultatet heraf var, at den enkelte bonde kunne have op til en snes forskellige jordstrimler spredt beliggende i de enkelte vange og åse. Grunden til at man foretog denne opdeling var begrundet i, at alle landsbyens bønder skulle have lige stor del i både den gode og den mindre gode jord. Betsværligt må det dog have været med en så omfattende opsplитning af marken. Eksempelvis kan nævnes, at der i Brønshøj mark, der var på 374 tdr. land, lå 41 åse 409 agre. Desuden var der på Præsteholmen 20 agre som lå for sig selv.

Oprindeligt har der i Brønshøj sogn efter alt at dømme været 3 vange i alle landsbyerne, fordelt mellem en bygvang, en rugvang og en fælledvang. Den bedste vang har det første år været sået med byg, anden vang med rug og i tredjevangen hvilede jorden. Det betød samtidig, at kvæget kunne græsse her. Næste år er der foretaget en rotation i vangen benyttelse. Første vang har nu ligget brak, i anden vang dyrkedes byg og tredje vang blev der sået rug. De 3 kornsorter som dyrkedes i landsbyerne i Brønshøj sogn i begyndelsen af 1600 tallet var byg, rug og havre. Havren var den lavest prioriterede afgrøde på marken. Til gengæld var den også den mest hårdføre plante, der kunne klare sig på dårlige og mindre frugtbare agre. Havren var således den i henseende til jordens bearbejdelse og gødsning mindst krævende kornsort, og havreagrene lå oftest i den fjerneste og fugtigste del af bymarken.

En streng gennemførelse af vangebruget har nok sjældent været tilfældet. Ofte har der i udkanten været fugtige jorder og enge, som ikke blev dyrket, men brugt til høslet eller til græsning af kreaturer. Det har således været tilfældet for de forskellige bymarkers jordtilliggender omkring Utterslev mose. Og som nævnt blev de dårlige agre i en vang almindeligvis benyttet til at dyrke havre.

I 1635 lod kongens ridefoged i Sokkelund herred Frederik Frederiksen kronens jorde syne ved 8 synsmænd. Deres opgave bestod i, at undersøge hvad kongens fæstebønder i herre-

dets landsbyer såede af forskellig slags korn, samt hvor meget hø de kunne slå. De 5 landsbyer i Brønshøj sogn: Vanløse, Brønshøj, Utterslev, Emdrup og Husum havde alle 3 vange. En bygvang, en rugvang og en fælledvang. I alle landsbyernes jorde blev der samtidig også sået en mindre mængde havre, og i alle bymarkerne var der høslet på engarealerne. Hø var en mangelvare de fleste steder på Sjælland, og det har formentlig også været tilfældet i Brønshøj sogn, idet der ofte blev indstævnet folk, der skulle have tilranet sig hø, som ikke var deres.

Til de enkelte bymarkers generelle tilstand blev der samtidigt knyttet nogle bemærkninger. Om Utterslevs og Husums marker kunne det konstateres, at deres marker ikke egnede sig til dyrkning af rug, da den gav et dårligt afkast. I Husum hævdede bymændene, dvs. de gårdmænd, der dyrkede jord i bymarken, at de kun dyrkede rug fordi de skulle yde et vist kvantum rug i landgilde til kronen.

Året efter tog kronens fæstebønder i Husum og Utterslev konsekvensen af, at rugen egnede sig så dårligt som afgrøde på deres jorder. De bad kongen om få erstattet deres ruglandgilde med byglandgilde, hvad kongen accepterede. Bønderne i de 2 landsbyer skulle herefter give 24 skpr byg i stedet for 20 skpr rug. Man må derfor formode, at Husum og Utterslev derefter er gået over til 2 vangsbrug. Noget tyder på at de andre landsbyer i sognet har fortsat med at dyrke rug, og altså dermed også har bevaret 3 vangsbruget. I 1661 kunne synsmænd således berette om, at rugsæden hos kronens bønder i Brønshøj var meget svag.

Humle, pile og ymper.

I det 16. og 17. århundrede påbød myndighederne jævnligt bønderne om at lægge humlekuler. Humlerødderne skulle lægges i fordybninger i jorden for at rankerne kunne slynge sig op af de høje humlestager. Baggrunden for myndighedernes bestemmelser på dette område var, at de ønskede at bønderne selv dyrkede den humle, der var nødvendig for at brygge øl i tilstrækkelig store mængder og af god kvalitet. Og der skulle brygges meget øl, når det daglige forbrug for almuefolk sjældent var under 5 liter om dagen. Ikke alle steder egnede jordbund og naturforhold sig til at fremavle humlen. Myndighedernes krav om at lægge humlekuler var kædet sammen med et krav

om, at plante et vist antal ymper af abildæbler eller pære eller andre frugttræer, samt så hampefrø og sætte pilestager, som kunne slå rod og vokse.

I 1632 havde 8 mand på øvrighedens vegne været rundt på den kongelige majestæts gårde i Sokkelund herred for at syne og registrere hvor mange humlekuler, der var lagt til hver gård, og om nogen ikke havde gjort, som det var påbudt på dette område, ligesom det skulle undersøges hvem der havde sat ymper og pile. For Brønshøj sogn var resultatet: i Vanløse havde de sat pile, men fæstebønderne påstod, at de ikke havde plads til humlen, og at den ikke ville gro. I Husum var der også sat pile og nogle få ymper, men humlen havde de heller ingen plads til. Brønshøj havde ingen plads til humlen, men pil og en del ymper var der sat. I Utterslev og Emdrup var der både humlekuler og sat pil og ymper. Brønshøj sogn kunne således kun præstere et mådeligt resultat. hvad angik den påbudte dyrkning af humle.

Husdyrhold.

Landsbyens gårdmænd holdt som regel mange heste, som skulle bruges som trækdyr for deres plove og harver, når jorden skulle bearbejdes i forbindelse med såning og efter høsten, ligesom de blev brugt som trækdyr for de bøndervogne der blev brugt til at transportere bøndernes afgrøder, mindre husdyr osv. Ofte havde bonden 6 - 8 heste og desuden 3 - 4 malkekøer, 4 - 5 ungkreaturer og stude, en halv snes får og en del svin plus noget fjerkræ i form af høns og gæs, som gik frit omkring på gården. Endelig havde mange en hund, der enten skulle være bundet eller hvis den gik løs skulle den have fået hugget det ene forben af.

Også husmanden havde ofte en hest eller 2, selvom han ikke havde jord. Det kunne være af prestige Grunde, eller fordi han havde en vogn, der kunne anvendes til transport. Det kunne også skyldes, at de derved kunne lege plovheste til hovbønder. Ofte ejede husmanden også en ko, men kun sjældent stude eller ungstude. Som regel var det smede eller andre håndværkere, der ejede flest køer; nogle af dem lejede de ud til kvægfattige bønder eller til degnen, som det omtales i tingbogen fra 1678. I hvert fald var den ene af Brønshøj degnen Peter Knops køer lejet af Anders Jensen. Koen var kommet af dage, uden at det kunne konstateres

hvorfor, og degnen blev dømt til at betale halvdelen af koens værdi til ejeren.

Brønshøj sogn adkildte sig fra de fleste andre områder i Danmark derved, at der ikke var noget overdrev; dvs at der ikke uden for den dyrkede bymark var noget område, der lå udyrket og vildtvoksende, og som derfor var velegnet til græsning for landsbyens kvæg og andre husdyr. Landsbyernes bymarker grænsede direkte op til nabolandsbyerne og det gav anledning til en række retstvister mellem indbyggerne i nabolandsbyer, fordi husdyr er brudt igennem de gærder og hegn, som skulle adskille bymarker og vange. Det var især vigtigt, at hegnene omkring kornvangene var så sikre, at kvæg ikke brød igennem dem og forårsagede ødelæggelser på kornet.

Et eksempel herpå er en sag fra 1629, hvor Peder Nielsen fra Utterslev indkaldte de menige bymænd fra Emdrup for herredstinget, for at de skulle stå til ansvar for den skade, som deres kvæg havde gjort på hans havre, idet kvæget var gået gennem bymarkens hegn og ind i hans korn. Skaden var af 2 synsmænd vurderet til 1 tdr. havre, som bymændene blev dømt til at erstatte Peder Nielsen.

Landsbyernes kreaturer har således udelukkende græsset på fælledvangen, dvs. den vang, der lå brak det år. Der er dog eksempler på, at kvæg har stået tøjret på toften, dvs. den jord, der ligger umiddelbart omkring gården eller huset, og sandsynligvis har der været tale om en husmand. Husmænd uden jord havde ikke automatisk adgang til byens græsmark, eller til de områder hvor man havde "opgivet ævred," dvs. den kornvang, der var færdighøstet, og som kvæget derfor frit kunne gå ind på og æde af stubbene og græsset.

Det stykke jord, der lå omkring den enkelte gård eller de huse, der lå i landsbyen, var større eller mindre alt efter landsbyens udstrækning og kaldtes altså toften. De anvendtes hyppigt til kálhave, humlegård eller lignende. Her rådede den enkelte bonde eller husmand uden hensyn til landsbyfællesskabet. Fra 1647 er der et eksempel på, at kvæg har forårsaget skade på korn på Rasmus Madsens toft i Brønshøj. Den toft, der her har været tale om, har sandsynligvis været en såkaldt tofteager. Tofteagre fandtes ofte ved gårde, der lå i byområdet

yderkant, således at der i tilslutning til husområdet i den tilstødende vang lå en større ager, som tilhørte den pågældende gård eller det pågældende hus. Sådanne agre var større end de sædvanligt forekommende jordlodder i vangen og de havde ofte en mere uregelmæssig form.

Landsbyens gårdmænd fastlagde bestemmelserne om hvorvidt jordløse husmænd kunne have kreaturer gående i vangen; og hvis de fik lov skule de normalt betale græsgæld eller græspenge. Hvor der var en overflod af græsningsmuligheder i form af overdrev har taksten på græsning været lavere. Det var ikke tilfældet for Brønshøj sogn, så prisen har sikkert været højere her end steder med et overdrev. Fra nabosognet Gladsaxe omtales i tingbogen i 1648 en skolemester, der har haft et hus i byen, men også noget kvæg, som har græsset i byvangen. Han måtte i græsgæld betale og levere en tønde øl til bymændene, som havde forsamlet sig, og straks skyllede øllet ned i sel-skab med skolemesteren.

Kvægpest.

En af de største fare for husdyrholdet var kvægpesten, som ramte landet med jævne mellemrum. Den kvægpest, der brød ud i vinteren 1637 - 38 i Holsten, Mecklenborg og Pommern forvoldte store indhug i landets kvægbestand.

Sygdommen bredte sig hurtigt til Danmark, og Christian 4. måtte skride ind med drastiske foranstaltninger; især fordi pesten kunne få en meget negativ betydning for den indbringende eksport af kvæg, som var forbeholdt konge og herremænd; men det var selvfølgelig også en katastrofe for de mange fæstebønder, der var afhængige af deres stude som trækraft for deres plove og harver. Den 19. februar 1638 blev det forbudt alle, hvor kvægsygdommen var brudt ud, at flytte eller sælge ikke alene levende dyr, men også hør, halm eller foder. Hvor der var vangelag eller fælles overdrev skule hver bys kreaturer holdes for sig selv. Døde dyr skule kastes i dybe moradser. Hunde skule holdes bundne på gårdene, og slap de løs skule man straks skyde dem, for at de ikke skule æde af dyrekroppene og derved sprede sygdommen. I vinteren 1638 - 39 kom pestsygen eller styrtesygen til Skåne, men derefter synes den at have raset ud.

Også omkring 1650 kan der registreres en slags kvægpest i Brønshøj sogn. I tingbogen berettes 1650 om en fattig mand i Uterslev, Hans Jørgensen, der ansøgte lensmanden for Københavns len Olaf Brockenhus om at få lov til at søge hjælp af godtfolk, fordi han ikke blot var ramt af misvækst, men at hans bæster og køer var døde af en smitsom sygdom. Ligeledes berettes fra denne tid om forskellige midler, der blev brugt mod kvægsygdomme og som var af ren overtroisk natur, men som på denne tid har været ganske udbredt. De syge dyr skule trækkes igennem et bål, eller et udøbt barn skule sættes på ryggen af det syge dyr og føres ned af ryggen på det. Chr. 4. havde forbudt den slags dyrkelse af overtro i 1648. Biskoppen af Roskilde kunne dog fortælle, at det oven for beskrevne fornylig havde fundet sted i Jylland. Her var et udøbt barn blevet sat på en syg hest og trukket ned langs hestens ryg 3 gange med det resultat, at hesten var blevet rask mens barnet døde straks efter.

Noget tyder på, at det var almindeligt udbredt, at dyrene var tøjrede på landsbyernes fællesvang i Brønshøj sogn. Herom findes en del vidnesbyrd. I høstens tid i 1627 berettes således om et par bønder fra Emdrup, der var ude at flytte deres tøjrede heste for natten. På Sjælland kunne kvæg og heste i 1600 tallet være ude om natten i sommerperioden, fordi der ikke fandtes ulve her.

Får, svin og fjerkræ.

Generelt var fårene på Sjælland ofte tøjret, og så kunne de mange steder gå ude hele året rundt. Samtidig var fåret det hyppigst forekommende kreatur på landsbyen i 1600 tallet. I 1682 var der i Husum med 12 gårdmandsfamilier 58 får. Dertil kom 13 husmandsfamilier, som formentlig også har haft får, måske 3 - 4 stykker i gennemsnit. Fåret var husmændenes vigtigste husdyr, og kun få husmænd var så fattige, at de ikke havde nogle får. Det var også lettere at holde får end større kreaturer. Af fårets uld og skind fik man det, der var nødvendigt til den daglige beklædning; af dets mælk kunne der ikke blot laves ost, men også en slags "syltemælk" til at smøre på brødet i stedet for smør. Når efterårsslagtingen var til ende, havde også husmanden saltet eller røget fårekød til forbrug i den kommende tid, og af fåretalgen kunne der blive tællelys til sparsom anvendelse i de mørke måneder. Indtægten ved

salg af lam var heller ikke at foragte.

I modsætning til fåret var svinet meget lidt velset, især hvis de gik frit omkring i landsbyen og rodede på landsbygaden, eller i møddinger og haver, hvad mange klager fra den tid vidner om. I en sag på herredstinget fra 1647 berettes at Christen Smed i Husum var gået hjemmefra og hen til Christen Iffuersen, for at advare ham om, at der var svin i hans kålhøve.

Svin gik også i den udyrkede fælledvang, hvad en sag fra Husum omtaler i tingbogen fra 1635, og det fremgår heraf, at svin ikke har været tøjret i græsvangen. Sagen førtes mellem 2 beboere i Husum. Peder Pedersen tiltalte d. 10. december Anders Sandersen for den skade, som hans svin havde gjort på den havre, som han havde i bunden af vangen. Anders Sandersen indrømmede, at fem af hans svin var gået igennem vangeledet, der stod åbent. Han ville gerne erstatte ham for den skade, som hans svin havde forårsaget; men da 10 - 12 andre svin end hans egne også havde været i havren, mente han ikke, at han alene skulle betale for skaden på kornet, der blev vurderet til 1½ tdr. havre. Sandersen slap derfor med at betale halvdelen heraf. Af denne sag fremgår ligeledes, at der næppe har været nogen svinehyrde i Husum.

Fjerkræ har der også været i alle gårde og huse i landsbyerne i Brønshøj sogn. Dels fordi de fleste gårdfæstere hvert år skulle levere en høne og en gås i landgilde, dels fordi høns og gæs kunne færdes frit både inde og ude. Nogle husmænd havde indrettet en såkaldt gåsebænk i stuen. Og så kunne de lægge æg, og i slagtet tilstand udgøre et kosttilskud for den fattige husmandsfamilie.

Misvækst og pest.

Når jeg har valgt at udarbejde et særligt afsnit om misvækst og pest, er det fordi disse to dårligdomme satte deres præg på livet i landsbyerne uden for København i løbet af 1600 tallet. To andre negative faktorer var Christian d. 4.s deltagelse i den europæiske 30 års krig, der medførte udskrivelsen af en lang række ekstraskatter på befolkningen. Endelig fik den svenske hær belejring af København i årene

Bier.

Endelig havde en del indbyggere i landsbyerne i Brønshøj sogn bistader, og en retssag om en bisværm i Buddinge viser, at de honninggivende "husdyr" var særdeles eftertragtede.

I 1682 nævnes, at der i Husum var ialt 8 bistokke. Bistaderne havde dengang form som runde, aflange træstammer, der var hule inden i, fremstillet af udhulede træstammer eller af tøndestaver. Den form for bistader fandtes endnu i Sverige i det 19. århundrede. Honningen kunne gøre nytte på mange måder. Den kunne benyttes som sødemiddel og til brygning af mjød, hvad bl.a. en tidligere nævnt sag fortæller om, idet der i Utterslev var blevet udskænket mjød i en smugkro. Vokset kunne benyttes til lys og til segl, og endelig var honning også landgildepligtig for nogle bønder i Københavns len.

Hvor eftertragtede bierne var, får man indtryk af ved en sag fra Buddinge, der endte for herredstinget i 1653. En dag i august dette år gik Maren Peder Jyde ud på marken til sin ko. Da hun var kommet et stenkast fra byen, fik hun øje på en bisværm, som kom flyvende sydfra. Hun fulgte bisværmen ud til Claus Pedersens gård, hvor bierne satte sig på en hyld, der stod i Clausens have. Maren fik fat i husmand Anders Nielsen og hun opfordrede ham til at fange bierne, så de kunne dele dem. De fik fat i en bistade, men da næsten alle bierne var krøbet ind i den, kom Claus Andersens kone ud og forbød dem at tage bierne. Maren fastholdt, at bierne var hendes; men under dette optrin kom Claus Andersen til og afskar videre diskussion ved at tage bierne fra dem. Trods støtte fra ridefogden til Maren Peder Jyde, tabte hun sagen, da tinget ikke mente, at hun kunne bevise, at det var hendes bisværm.

1658 - 60 katastrofale følger for befolkningen i Brønshøj sogn, ligesom den trak lange spor efter sig i mange år efter, at svenskerne var draget bort.

Misvækst var i 1600 - årene en mere eller mindre permanent trussel mod velfærd og eksistens for beboerne i Brønshøj sogn som for resten af landet, og den var en hyppigt tilbage-

vendende situation, der bragte nød og ulykke for mange mennesker. Misvækstårerne hang i første række sammen med de klimamæssige forhold. Fugtige og kolde somre eller varmt og tørt vejrlig i kornets vækstperiode kunne helt eller delvist ødelægge høsten; men også afgrødernes generelt lave foldudbytte på den tid gjorde, at grænsen mellem en god og en dårlig høst var meget smal. De gængse kornsorter byg, rug og havre gav normalt kun et foldudbytte på mellem 2 og 7; dvs at de i landet som helhed gav et tilbagekast af udsæden på mellem 2 og 7 gange igen. Kornet var ofte fyldt med ukrudt som tidsler, valmuer, kornblomster og hvid kamille, og det kunne være beskadiget af svamp eller fattig på kærne. Til sammenligning høster landmændene idag sjældent under 30 fold

Det gennemsnitlige foldudbytte for en normal høst har i 1600 - årene normalt ligget på omkring 3 - 5 fold, men i de deciderede misvækstår har bonden ikke engang kunnet høste det, der svarede til udsæden og i værste fald slet intet. Sådanne katastrofeår med misvækst gjorde det naturligvis vanskeligt for bonden, at svare sin landgilde til husbonden, fordi der måske så ikke blev noget tilbage at leve for, eller at der kun var så lidt korn tilbage, at der kun var nok til den bare overlevelse, men ikke nok til at så markerne til næste års høst.

Det første misvækstår vi registrerer i det 17. århundrede er i 1622, hvor der var misvækst for rug i hele østersøområdet, hvilket gav en stor mangel på den vigtigste kornart til brød og en femdobling af prisen i forhold til 1620. I modsætning til byg blev rug kun eksporteret i ringe mængder og var til gengæld vigtigt som brødkorn, hvorfor prisstigningerne kunne give uro blandt befolkningen.

I oktober og november 1622 blev der derfor udstedt forbud mod eksport af rug fra Sjælland. I 1623 gik det galt igen med rughøsten, og den 4. oktober udstedtes et generelt forbud mod eksport af rug begrundet med misvækst og dyrtid i Danmark, såvel som i nabolandene.

Desværre er der ikke ingen særlige oplysninger om Brønshøj sogn fra denne periode, idet der bl.a er et hul i tingbøgerne fra maj 1622 til juni 1625, men uden tvivl har befolkningen været mærket af misvækstårerne. Måske har det

forholdt sig her, som med kronbønderne i Dragsholm len. Den kvindelige lensmand på Dragsholm slot, Lisbeth Gyldenstjerne indberettede nemlig i marts 1624, at der var så stor mangel på korn blandt bønderne, at mange marker ikke kunne blive sået det år. Hun fik derpå ordre til, at hun skulle låne bønderne 7 - 8 læster korn (48 tdr.), men samtidigt skulle hun så føre flittigt tilsyn med, at jorden faktisk blev besået og dyrket

Begyndelsen af 1630 - erne var også en meget vanskelig periode for bønderne i Brønshøj sogn, men også for mange fæstebønder og beboere i hele Sokkelund herred, og det kneb gevaldigt for mange i herredet at betale deres landgilde, hvad samtidig tyder på en dårlig høst. Den 21. april 1631 indkaldte Frederik Frederiksen, der var skriver på Københavns slot alle sognefogderne fra Sokkelund herred for at høre nærmere om den landgilde, som endnu ikke var leveret og ydet "formedelst deris stoere armod och elendig vilckor med deris fattig hustru och smaa børn och icke helder erre forhobning ded aff denom kunde bekomme med mindre de gaardene at schulde forlade och quit bliffue." Mads Sørensen fra Utterslev, der var sognefoged i Brønshøj sogn og som sammen med 2 synsmænd havde synet de af sognets fæstebønder, der var i restance med landgilde kunne berette, at i Brønshøj var 2 mand, som var så forarmede, at de var ude af stand til at yde deres landgilde. I Emdrup kunne Hans Pedersen og Peder Madsen ikke yde de 3½ pd. byg, som de hver især skyldte i landgilde. I Utterslev var Søren Andersen ude af stand til at yde 1 td. byg og i Husum var der 6 personer, som på grund af fattigdom måtte afstå fra at yde manglende indleveret landgilde. Og listen af folk med landgilderestance for resten af herredet var lang.

I 1634 måtte København slots skriver igen indkalde alle sognefogderne i Sokkelund herred for at høre nærmere om den manglende levering af landgilde af "de fattige, forarmede k.m. (kongelig majestæts) bønder i Sochelund herridt, som icke erre god fore at wdgiffue, yde och clarere deris landgilde, som de rester med..." Sognefogderne og 2 synsmænd havde været ude hos de fæstebønder i hvert sogn, der var i restance med landgilden for at vurdere, om de vitterligt ikke kunne levere den krævede landgilde. Hos mange måtte de konstatere, at

der ikke blev fundet andet end gamle og pjaltede klæder, og gamle vognredskaber, som ikke var tjenlig til at udgøre nogen erstatning for landgilden; dvs. der var heller ikke noget at pantsætte for den manglende landgildeydelse.

Sognefogden i Brønshøj sogn kunne således berette, at følgende personer i Brønshøj sogn var så forarmede, at de ikke var i stand til at levere den landgilde, som de skyldte for: i Brønshøj Lauridtz Nardusen, som fra forrige år skyldte 1 pund byg, 1 gås, 2 tdr. havre. Han havde måttet forlade gården og ejede intet. I Emdrup skyldte Peder Madtzen 2½ pund byg; han havde intet og var forarmet. I Husum skyldte også en Peder Madtszen 1 pund rug, ½ pund byg, 1 lam, 4 høns, 1 gås; han var forarmet og havde intet undtagen 2 eller 3 gamle øg. I Vanløse var Morten Nardussen i restance med 3 tdr. byg, han er ligeledes en fattig mand og havde intet.

Nogle forskere mener, at der i årene 1640 -1660 fandt en betydelig klimændring sted i det nordlige Europa med køligere somre og større nedbør end normalt. Det skulle have medført en del misvækstår med katastrofale høstresultater. Hvordan det nu end hang sammen, så kan der i Danmark konstateres udbredt misvækst i årene i 1647 - 52, hvad der medførte høje kornpriser, men da producenterne kun havde meget lidt korn kunne de ikke udnytte situationen. Misvæksten ramte også hårdt fordi landet i forvejen var udsultet bl.a. på grund af de mange ekstraskatter som var blevet udskrevet i det foregående tiår. 1649 var for Sokkelund herred som helhed et alvorligt misvækstår, men kronens bønder i Brønshøj sogn synes at have klaret sig bedre end de fleste andre af herredets sogne. Kongen var samtidig også villig til at give afslag på landgilden, hvis det bare betød, at bonden kunne blive på sin gård, idet ødegårdsproblemet gennem det sidste årti var blevet et stigende problem, som måtte tages alvorligt. Færre bønder på gårdene ville betyde reducerede indtægter for kronen, og det ville svække kongen.

Kun to personer i hele sognet var så forarmede, at de fik afslag i deres landgilde, og de var begge fra Husum. Birthe Peder Madsen slap for at yde 1 pund rug og 1 lam. Peder Christensen, hvis gård var øde fik afslag i sin landgilde med 1 pund rug, 1 pund byg, 1 lam, 1 gås, 4

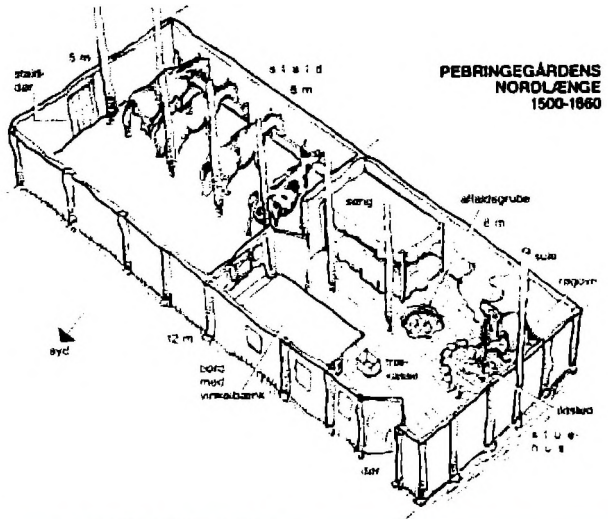
høns, 2 tdr havre og 3 rd. eckepenge.

I 1651 begærede et stort antal af kronens bønder i Sokkelund herred, at de på grund af "misvækst, armod og andet ulykkeligt tilfald" måtte få afslag i deres landgilde fra forrige år. Da kongen havde erfaret, at deres angivende var sandfærdigt gik han velvilligt med til at kronens bønder måtte forskånes for den landgilde, som bønderne var i restance med. I et brev til lensmanden Oluf Brockenhuus meddelte kongen d. 28. maj 1651, at lensmanden skal godtgøres i hans regnskaber på rentekammeret for afslagene i landgilden. I Vanløse slap Christen Jensen for 1 pund byg i landgilde, og 8 fæstebønder i Husum slap for at yde næsten hele deres landgilde til kronen; under alle omstændigheder var de ude af stand til at yde landgilden, som det var fremgået af en synsrapport fra året før.

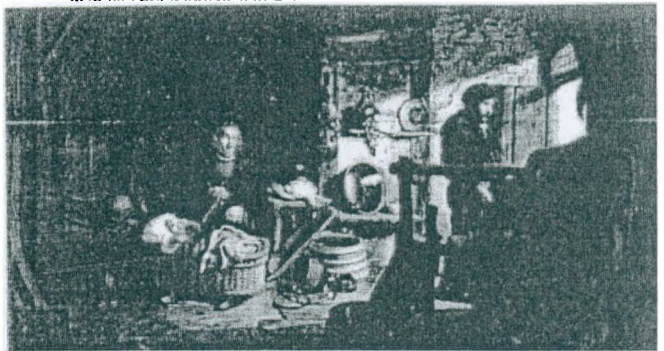
I 1650 havde nemlig sognefogden i Mørkhøj sammen med 2 af sine bymænd synet kornet i Husum by, for at konstatere om det var egnet til landgilde og om øvrigheden kunne være tjent med det. Hans iagttagelser i denne henseende nedslående. Kornet hos Kristen Iffuersen var ganske svagt, så at øvrigheden ikke kunne være tjent med det - og han havde intet til landgilde. Hos Olluf Nielsen Kloutofte var første part fordærvet og en stor del var blevet på marken. Skulle han give landgilde, kunne han ikke give andet, end det han har, lige såvel af det fordærvede som af det gode, hvilket også er meget ringe. Peder Nielsen Jyde har ganske ringe korn - kan intet give, da han er ganske forarmet. Michel Andersen - noget af hans korn er fordærvet og det gode korn er ganske ringe - hvis han skulle yde landgilde kunne han næppe blive på gården. Laurids Olsen, hvis gård var nedbrændt, kan slet ikke yde nogen landgilde, og hans korn er ganske fordærvet. Også 1652 blev et misvækstår, og skaden på afgrøden var forårsaget af en sommer med en langvarig hede og tørke. Som de andre misvækstår medførte den mislykkede høst også denne gang betydelige nedslag i landgilden, også for Brønshøjs sogn. Den 1. februar 1653 meddelte kongen, hvilke af kronens bønder, der fik nedslag i deres landgilde. Det drejede sig om 3 bønder i Brønshøj og 12 i Husum, der helt eller delvis slap for kornlandgilden.

I 1661 var det også heden, der var skyld i mis-

Isometri af 1600-tallets Pebringegårdens nordfløj, som Utterslevgården også har været i princippet.

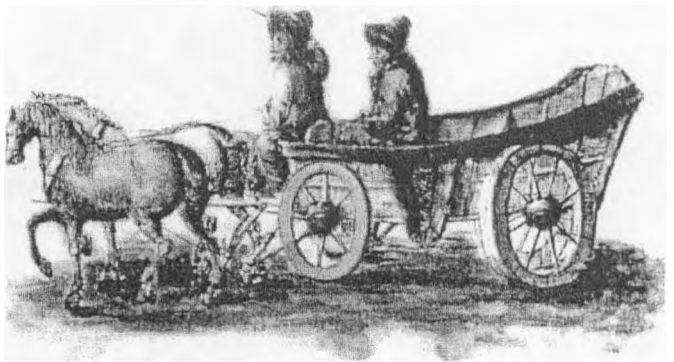

Det har været beskedne lysindfald i disse gårdes meget små vinduer. Her malet af den hollandske maler Govert Camphuysen (1624 – 72), som således levede i dette 1600-talsårhundrede.

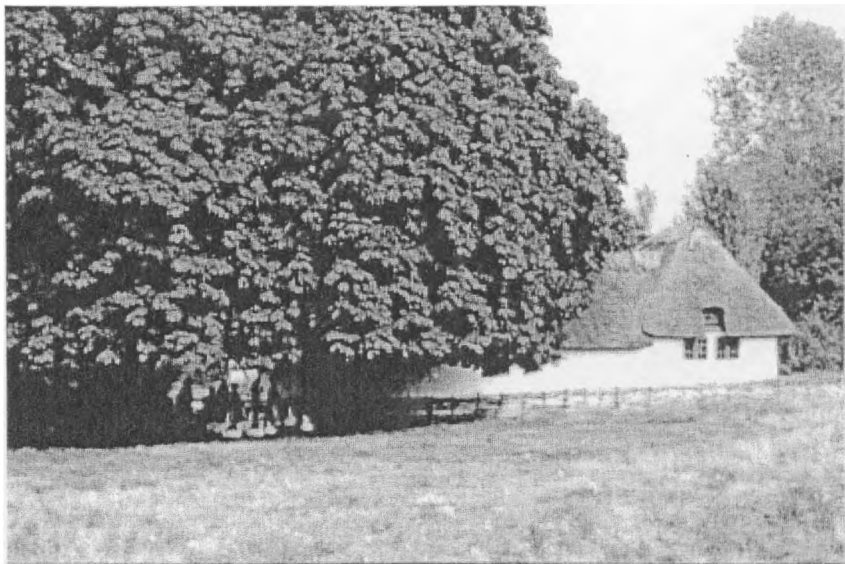

Typisk 1600-tals hestevognskøretøj, som er karakteristisk med sin noget klodsede udformning.

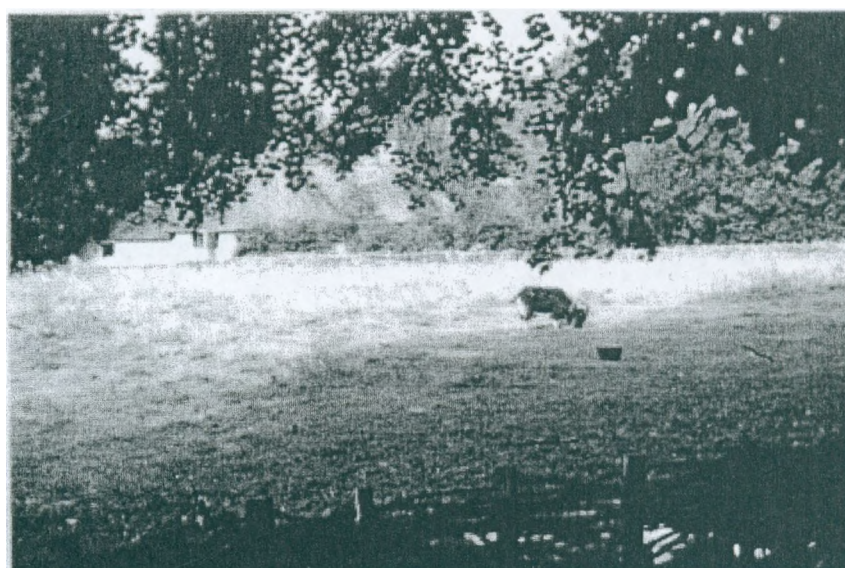
Billederne nederst er 2 kobberstik fra Arent Bermtsen "Danmarckis oc Norgis fructbar Herlighed (1655). Billederne viser landskab og høstmåde i 1600-tallet og er udført samtidigt. Ganske vist er landskabet formentlig fra Halland, men også typisk for Brønshøj sogn. Arent Bentsen er omtalt under i afsnittet om personerne i Brønshøj sogn.

Landsbytorvet kaldes historisk for Fortet. I Utterslev lå Fortet, Torvet vest for gadekæret. Det så ud som dette fort som er på Frilandsmuseet. Indhegningen omkring fortet var vigtig med flethegn af pilegrene. Den træart var der meget af i Mosen og ved Lersøen. Her holdtes mange husdyr som gæs, får og geder.

At Utterslev Torv i dag er området omkring gadekæret er en nyere foreteelse, hvor man i 1945 vejnavnemæssigt flyttede det fra det oprindelige sted vest for gadekæret.

væksten, og dertil kom, at der var opstået brande i nogle marker. Der blev også foretaget en besigtelse af afgrøden, inden den blev indhøstet. Synsmænd blev udpeget til denne opgave, og om Brønshøj kunne de konstatere, at rugsæden var meget svag og afgrøden som helhed ringe. Som følge af misvæksten, blev der i august 1661 dekretet forbud mod at udføre korn af landet.

Krigen og dens følger.

Som vi har set i det foregående afsnit skyldtes misvæksten i overvejende grad vejrligets og naturens luner. En anden form for misvækst, eller mere korrekt mangel på vækst opstod på grund af en militær besættelse, som forskellige dele af Danmark udsattes for i 1640 - erne og 1650 - erne. På Sjælland var Brønshøj sogn særlig hårdt ramt, fordi den svenske hær netop valgte at slå sig ned her i forbindelse med belejringen af København 1658 - 60 med henblik på en storm af hovedstaden.

Særlig Brønshøj by blev hårdt ramt, da svenskerne d. 15. november 1658 kom til området. De valgte selve byen og en stor del af byens mark til opbygge en befæstet lejr for de svenske besættelsestropper. Det gjorde det umuligt for mange bønder at dyrke deres jorde. Endelig blev stort set alle byens gårde og huse nedbrudt for at blive benyttet som byggematerialer for den nye lejr i Brønshøj. Det samme gjaldt for både Utterslev, Emdrup og Vanløse og også i nogen grad for Husum. Kirken i Brønshøj blev formentlig kun stående, fordi den blev benyttet som ammunitionsværksted og lager. Derimod blev kirkerne i Brøndbyøster, Hvidovre og Rødovre helt eller delvist nedbrudte for at materialerne herfra kunne benyttes til opbygning af Carlsstaden. Bøndernes formue i form af kreaturer, hø, halm og såsæd blev taget fra dem og enten benyttet som forplejning til soldater eller som foder for deres heste. De fleste beboere i områdets nedbrudte landsbyer er vel flygtet til et af nabosognene eller har søgt tilflugt i den belejrede hovedstad, men nogle har alligevel valgt at forblive i området og har forsøgt at klare sig igennem de onde tider. De eneste bygninger, der blev stående i Brønshøj var kirken og noget af Arent Berntsen huse.

Efter fredsslutningen med Sverige d. 27. maj 1660 i begyndelsen af juni 1660 begyndte

svenskerne at forberede deres afgang fra Carlsstad - lejren, og i de 4 første dage af juni holdtes der auktion over alt det gods og de dyr, som svenskerne ikke ville tage med sig. En større gruppe borgere fra København var mødt op i lejren, hvor de købte kvæg, heste, okser, stude, får, lam, høns og gæs, som svenskerne jo tidligere havde konfiskeret fra de lokale beboere i Brønshøj sogn, men også fra andre steder på Sjælland.

Den 5. juni forlod svenskerne lejren, og beboerne i Brønshøj sogn fik lov til at få det tilbage, som svenskerne havde brugt til at opbygge deres lejr med, "...det være sig deres huse og Gaarde, som var nederbrødt, baade Bænke, Jernkakkelovne, Sengesteder, Sengeklæder, Ulden og Linned, Puder, Lagen, Skilderi med alt Andet. Haver velbaarne oberst Breda og velbaarne Jørgen Reedtz bekommet Hans Majestæts Befaling paa, hvis Bønderne kan bevise dennem tilhører blev dennem strax leveret..." Altså fik bønderne kun udleveret noget af svenskernes efterladenskaber, hvis de personligt kunne bevise, at det var deres.

I tingbogen fra 1660 rapporteres om den tilstand, som sognets landsbyer befandt sig i umiddelbart efterat svenskerne havde forladt området d. 1. juni samme år. Om Brønshøj by kunne berettes, at Anders Jensen var på stedet, men han havde ikke sået noget. Arent Pedersen var der også, men han havde ingen sæd, hus eller værelser. Jørgen Bundes gård var ødelagt og ingen folk på stedet; manden var død. Anders Børen var der også, men han havde ingen sæd. For alle 4 gjaldt, at lejren lå på "deris Gade, Plads och Marck, saa derris Huuse med alle er affbrudt och der thill Armod och Ruinere..." I Emdrup var alle 4 gårde helt nedbrudte, og der var heller ingen sæd til såning dette år

I Utterslev var der 5 mand på stedet, der opholdt sig i nødtørftigt opbyggede hytter, idet deres gårde var blevet nedbrudte. De havde heller ingen sæd til dette år. Også Povel Thommesen og sognefoged Thiedemand Oelsen og Morten Koch havde fået deres gårde helt nedbrudte, men de var ikke på stedet, og der var heller ikke blevet sået noget på deres marker dette år. Der blev samtidig klaget over, at der kom ryttere til landsbyens jorder, som høstede deres hø og tog det med i sække på de-

res heste til København.

Husum synes at have klaret sig noget bedre end de andre landsbyer i sognet. Situationen var her alvorlig, men ikke så katastrofal, som i de andre landsbyer. Ganske vist havde mange af gårdene fået omfattende skader, men de fleste af dem var dog ikke totalt nedbrudte, og enkelte havde kun lidt mindre skader ligesom en del af marken var tilsået.

Om Christian Worms gård hed det, at den var brøstfældig, men dog kunne regnes ved magt. Han havde sået 2 pund byg, som dog var ringe af vækst og desuden noget havre. Om Mette salig Aage Jørgensens og Peder Mogensens gårde hed det, at de var meget ruinerede. Mette salig Aage Jørgensen havde intet sået, mens Peder Mogensen havde sået 4 skæpper byg. Niels Søfrensen havde sået 1 tønne byg. Peder Rasmussens gård var meget ruineret og en del afbrudt. Han havde intet sået. Christen Jespersens gård er ilde behandlet af fjenden og fordærvet, heller ikke han havde nogen sæd. Store Peder Jydes gård bestod kun af stuelængen, resten var nedbrudt af fjenden. Michel Andersens gård var også ruineret og fordærvet. Jens Jensens 2 længer er nedbrudte, men der var sået en tønne byg.

I Vanløse stod stuelængerne hos Hans Jensen og Morten Christensen. De andre længer og alle de andre gårde i byen var ruinerede og nedbrudte af fjenden. Der var ikke sået nogen sæd i byen det år.

I modsætning til de andre landsbyer i sognet, synes det som om en hvis form for liv har kunnet opretholdes i Husum på trods af vanskelige vilkår. Og vi kender da heller ikke noget til det i detaljer, men enkelte vidnesbyrd antyder dog, at det har været tilfældet. Det forhold at flere gårde havde noget såsæd, og havde fået sået samme år som svenskerne forlod området antyder, at der det foregående år må være blevet høstet. I tingbogen fortælles ligeledes, at Salomon Nielsen, der før svenskernes ankomst, havde været smed i Brønshøj havde haft logi hos Christian Worm "i Ufredens Aar", hvor han havde ernæret sig ved håndværk og krohold. At drive smedehåndværk og krohold krævede at der var et vist kundegrundlag i den nærmeste omegn.

Ødegårdsproblemet.

Endnu i 1630 - erne og begyndelsen af 1640 - erne var ødegårdsproblemet ikke så stort, men misvæksten i de sidste år af 1640 - erne havde fået mange til at forlade deres gårde - og der var samtidig ingen eller kun få der havde lyst til at overtage de ledige gårde. Både kongen og lensmanden havde en klar interesse i at få gårdene besat, og lensmanden for Københavns len havde personligt mange gange haft sognefogderne samlet på slottet eller andre steder i løbet af 1650. Her var det blevet påbudt og befale dem på majestættens vegne, at de skulle optegne og tilkendegive over for lensmanden hvilke unge karle, som er kongens vornede sønner, født i lenet, og som kunne være tjenelige til at besætte Hans Majestæts ødegårde med. Også dygtige husmænd med midler kunne enten alene eller sammen med en anden overtage én af de mange ødegårde, så Hans Majestæt kunne få tilbørlige afgifter og tynde af dem og de andre bønder.

Lensmanden gjorde nogle voldsomme udfald mod sognefogderne, fordi de ikke over for ham havde tilkendegivet nogle, som ville kunne overtage en ødegård. Han ville derfor på herredstinget have herredsfogden til at indskræppe over for tingmændene, at de skulle stævne alle sognefogder for tinget for "at de med Flid under Straf" skulle lede efter gode karle og husmænd med midler og straks overlevere lensmanden deres navne på en fortegnelse.

Sognefogedernes opgave var nu heller ikke let, for der var ikke mange at vælge i mellem til at få gårdene besat. På et møde d. 30. januar 1651, hvor alle herredets sognefogder var indkaldt efter varsel kunne sognefogden for Brønshøj sogn meddele, at Hans Bendsens søn i Emdrup, Peder Hansen, er soldat og har kun få midler, men det menes dog, at han får faderens gård, fordi faderen er en gammel vanfør enkemand. Om Søffren Andersens søn i Utterslev kunne berettes, at han ikke var soldat, men hvis han skulle antage en gård, så skulle hans gamle far gå fra den gård han sad på nu, men han er i stand til at bestride en halvgård. Peder Pedersens søn i Husum har ingen midler uden faderens hjælp. Birgitte Peder Madses søn i Husum er soldat og har ingen midler.

Bestræbelserne fra kongemagtens side gik primært ud på, at sikre sine fæstebønders evne til

at yde landgilde til kronen samt betale de skattepålæg, som kongen med jævne mellemrum udskrev. Og betingelserne herfor var, at de kunne opretholde en tålelig eksistens ved driften af deres gårde. Således udstedtes en forordning i okt. 1657, om at kreditorer ikke måtte foretage udlæg i bøndernes hø, korn og foder, idet dette ville betyde, at bonden måtte gå fra gården og således slet ikke være i stand til at betale sin skat, sin landgilde og andre adgifter til ryttere og soldater. Eventuelle udlæg skulle i stedet foretages i kobber, tin, møbler, kvæg, heste og andet løsøre, som kunne findes i boet; og altså ikke i landgildepligtige husdyr og afgrøder.

Pesten.

Hvor misvæksten var en trussel mod bondens eksistens og velfærd, så var pesten på grund af den voldsomt store dødelighed, der fulgte i dens kølvand, en trussel mod liv og eksistens i en landsby eller et sogn. Var den først brudt ud, kunne den let rive op mod en tredjedel af en landsby eller et sogns befolkning bort. I datiden skelnedes der ikke så stærkt mellem egentlige pestsygdomme og epidemiske sygdomme med stor dødelighed. Epidemiske sygdomme, dengang også kaldet blodsoth, kunne være alt fra dysenteri til plettyfus. De har formentlig optrådt hyppigere end de langt alvorligere pestsygdomme og har ofte kun haft en lokal udbredelse. En sådan blodsoth omtales i nogle sogne i sydvestsjælland i 1652, men vi ved desværre ikke noget om sådanne blodsothers udbredelse i Brønshøj sogn.

I 1654 kom imidlertid en meget dødelig byldepest til landet, den såkaldte bubonpest. Et samtidigt rygte fortæller at smitten var kommet til landet fra et hollandsk skib, der på vej hjem fra Danzig var søgt ind til Københavns red, hvor sømand på landlov skule have bragt smitten i havn. Sygdommen bredte sig til hele Sjælland, hvor den hærgede i 1655 og 1656, efter at den havde raset i København og omegn i 1654.

I København døde omkring 9000 mennesker af pesten ud af en befolkning på ca. 28000 mennesker. Den synes hurtigt at have bredt sig til de omkringliggende landsbyer. Umiddelbart findes der ingen tal for Brønshøj sogn, men i nabosognet Gentofte døde i 1654 ud af en befolkning på ca. 400 ialt 182; procentvis et hø-

jere tal end for København. Uden tvivl har pesten derfor også ramt Brønshøj sogn og sikkert også med lignende høje dødstal.

Sygdommens symptomer var influenzalignende: smerter i ryggen, stærk hovedpine og høj feber. Kroppen blev snart udslået med sorte og blåagtige bylder, og kirtlerne under armhulerne svulmede op. Mange faldt i en dyb narkotisk søvn eller mistede bevidstheden, andre fik hjertanfald eller kvælningssymptomer.

Betleri

Næsten hvert år mellem 1536 og 1559 blev der i forbindelse med et større rigsrådsmøde udstedt en såkaldt reces, der indeholdt lovbestemmelser om stort og småt. I 1537 blev der forsøgt en regulering af det omfattende tiggeri, der var et resultat af, at den katolske kirkes mange sociale institutioner, hospitalerne og helligåndhusene i hvert fald midlertidigt var gået i opløsning under reformationen. Regeringen forsøgte dog at skåne netop hospitalsgodset for en tilbagegivelse til de oprindelige adelige givere for fortsat at sikre "fattige folks føde, klæder og ophold."

Ved siden af dette uddeltes fra myndighederne side tiggertegn til alle værdigt trængende, der boede i eller var født i det pågældende herred, og som på grund af sygdom eller alderdom ikke kunne ernære sig selv. Alle andre måtte ikke få tiggertegn, og de skulle straks forvises fra herredet.

I recessen af 1558 blev bestemmelsen om tiggeri fra 1537 uddybet, idet det blev fastslået, at de som p.g.a. sygdom eller alderdom ikke selv kunne tjene til deres brød havde ret til at gå rundt i hjemsoagnet og tigge. Hvis sognets beboere var ude af stand til at brødføde de fattige, kunne disse blive forsynet med et brev fra sognepræsten og kirkeværgen og dermed lovligt tigge i hele det pågældende herred. Alle andre kunne pågribes af lensmanden eller godsejerne, der måtte bruge dem til "trældom og arbejde."

Recessen af 1587 byggede på en grundig kortlægning af problemet med omstrejfere og tiggere. Der var især to hovedproblemer. Dels at raske folk, der var i stand til at arbejde gik rundt og tiggede, og dels at syge og handicappede forlod deres hjemsted og drog landet

rundt i stedet for at lade sig nøje med den lokale forsyng. På landet blev det understreget, at det var sognefolkens pligt, at underholde de fattige, der fandtes i sognet.

De skulle stå i et register forfattet af sognepræsten. Alle der var værdigt trængende og kom på fattiglisten skulle have udstedt et tegn, som de skulle have på brystet med sognets navn påskrevet. Forlod de fattige sognet, mistede de alle rettigheder.

De arbejdsdygtige løsgængere søgte statens systematisk at udnytte især i Christian d. 4.s tid, og lensmændene fik gang på gang ordre til at indsamle især kraftige løsgængere til brug til kongens mange byggerier og til arbejde på Holmen i København. Tingbøgerne melder i slutningen af 1640 - erne om et udbredt tiggeri, både lovligt og ulovligt. I disse år kunne "værdigt trængende" søge herredstinget om at få en attest eller autorisation, som gav tilladelse til tiggeri, og det gjorde Oluf Jensen fra Vanløse i 1648. Han tjente da hos sin bror Christen Jensen og han var kommet til skade ved noget skovarbejde, som han ydede for sin bror. Oluf Jensen havde tilsyneladende brækket sit lår 3 steder, og han havde også brækket nogle af sine brystben (sideben). Siden da havde han ligget i stor elendighed - Han havde opbrugt sine optjente penge til bartskeereren (lægen) og til livets ophold. Han havde endnu ikke genvundet sin førlighed, og broderen var så uformue, at han ikke kunne hjælpe ham. På det allerydmygste begærede han om, at ridefogden på øvrighedens vegne ville samtykke på herredstinget om hans elendighed ved 2 Danne-mænd. 2 Vanløsemænd bevidnede, at hans fremstilling af sin sag var rigtig. Han var nu krøbling og havde aldeles intet, som han kunne føde eller klæde sig med, hvorpå han sandsynligvis har fået et tiggertegn.

I februar 1650 sendte kongen et missiv til lensmændene i hele Danmark. Af dette missiv fremgår, at kongen kædede det foregående års misvækst sammen med en omfattende fattigdom, der igen førte til, at der blandt menigmand var et stigende antal personer, der ikke kunne klare sig på anden måde end ved tiggeri. Kongen ønskede dog, at der efter recessen blev ført et flittigt opsyn med, hvem der skulle have lov til at betle, og hvem der ikke var berettiget til det, efter hvad der tidligere var blevet befalet i recesser og forordninger.

I breve til lensmændene i 1652 var tonen blevet betydeligt skærpet over for tiggeri, og kongen nævner "indkomne klagemål over den store Uskikkelighed, som forårsages for Rejsende og for Besiddende på landet af Løsgængere og Tjenesteløse, som understår sig, at overstrippe Landet, så at fast ingen er forskånet for dem." Tiggeriet var med andre ord taget til i en grad, så den var blevet til gene for såvel Rejsende som beboere i landsognene. Mange løsgængere og tiggere har uden tvivl forsøgt at klare sig til dagen og vejen ved både tiggeri og smårapseri, hvor de kunne komme af sted med det. Det ønskede kongen at gribe ind over for ved at indskærpe over for lensmændene, at de skulle overholde anordninger og befalinger, som de burde, og så burde de også gribe mere kraftigt ind over for uvæsenet, hvad hidtil ikke har været tilfældet, understregede kongen i brevet.

En særlig ret til at tigge havde de personer, som uden skyld var blevet udsat for en ulykke i form af sygdom, kvæggæst, ildebrand og lignende; dvs. skader som forsikringssystemet i vore dage dækker.

Et par eksempler herpå skal nævnes. De er begge nævnt i tingbøgerne for 1650. Dette år brændte Laurids Olsens gård i Husum. To vidner bekræftede, at en uforvarende, ulykkelig ild helt havde nedbrændt Laurids Olsens gård, hvorved stor fattigdom havde ramt ham. Det samme gjaldt Jørgen Olsen, som boede hos ham på gården, og han havde mistet både formue og midler. De bad om at måtte få lov til at søge hjælp og redning hos godtfolk til de igen kunne komme på fode. Samme år havde en fattig mand i Utterslev Hans Jørgensen ikke bare været udsat for misvækst, men hans bæster og køer var døde af en smitsom sygdom, og det havde fuldstændig ruineret ham. 3 vidner fra byen kunne fortælle, at Hans Jørgensen var kommet så meget bagud, at han ikke havde til landgilden og næsten intet til sin fattige familie, men var tvunget til, at besøge godtfolk for at bede om hjælp "udi Jesu navn" efter den bevilling han nu fik til at tigge.

Fattigdomsofre.

Hvor galt det kunne gå personer, som en direkte eller indirekte følge af misvækst og fattigdom vidner 2 skæbner fra 1650 og 1651, og om hvilke der kan læses i tingbogen fra disse

år.

På Ladegårdsmarken ved København blev i 1650 fundet en død mand. Sognefogden i Brønshøj sogn Tidemand Ollufsen meldte 4 mand fra Utterslev til at gå ud for at besigtige den døde på det sted han var blevet fundet. De skulle undersøge om han havde noget dødeligt sår, eller om han havde blå eller brune mærker på kroppen. De 4 mand kunne rapportere, at de havde fundet en midaldrende bondemand, liggende død mellem de 2 kongeveje, hvor der ingen sti eller vej var. Den højre fod sad fast i dynd til ankelen eftersom han lå på ryggen. Begge hans lommer var fulde af bog (bøgetræets frugt), som han havde samlet i skoven. De fandt intet sår eller nogen skade - og han var hverken brun eller blåslagen noget sted på legemet eftersom de synede ham overalt. Det syntes som om han havde været så forsultet, syg og kraftesløs, at han var død af sult eller

kulde og det voldsomme uvejr, der havde raset, mente de 4 synsmænd.

Kiv og strid.

Sagerne om strid, overfald og slagsmål fylder godt op i tingbøgerne, og ingen i landsbyen var for god til at deltage i sådanne sammenstød. Både herredsfogden og ridefogden var til tider også indblandet i sådanne sager, ja heller ikke kvinder holdt sig tilbage. Skænderier og skældsord kunne hurtigt udvikle sig til alvorlig vold, der i værste tilfælde medførte døden, bl.a. fordi næsten alle var i besiddelse af våben: en kniv, en kårde eller et gevær. Hos bønderne stod der ofte en kårde i hjørnet af stuen, eller der hang en bøsse på vægen. Ofte afgjordes stridighederne med forhåndenværende ting som kæppe, høtyve og spader.

Særligt i forbindelse med torvedagene i København kom det ofte til klammeri. Når bønderne om aftenen kørte tilbage til landsbyen kom de ofte i skænderi på grund af petitesser, og ofte fordi de var temmelig beskænkede efter at have fået en del at drikke i løbet af dagen. Verbale slagsmål under kørslen på hjemvejen udartede ofte til korporlig sammenstød, når de nåede til de vangeled, der stod ved skellet

I 1651 fremstillede ridefogden en stakkels kvinde Margrete Petersdatter, der havde et barn på 4 år. Hun havde tjent forskellige steder, bl.a. i Brønbyøster. Da hun ikke længere havde nogen stilling, var hun gået fra hus til hus med barnet, og hun var selv meget syg af kulde, og barnet var næsten forsultet. Hvor hun end kom, kunne hun intet få til sit eget eller barnets ophold. Hun havde vandret således omkring, da hun en dag ved middagstid gik på landevejen mellem Hvissinge og Brøndbyøster, og da barnet var faldet i søvn havde hun forladt det for at gå videre til Brøndbyvester. Hun fortalte dog ingen, at hun havde forladt barnet. Da hun dagen efter gik tilbage til det sted, hvor hun havde forladt barnet, var det borte. Folk havde spurgt hende om, hvor barnet var, og hun havde svaret, at det var i Hvissinge, hvor hun havde hensat det således, at hvis nogen kom forbi det kunne de tage sig af det. Hun bekendte hvad hun havde gjort og tilføjede, at hun gerne ville dø for sit barn, selv om hun havde forladt det. Tingbogen fortæller dog intet om hvordan sagen blev ordnet.

mellem landsbyen og dets jorder, når vejen gik igennem landsbyen, eller hvor en vej gik igennem skellet mellem 2 vange. Vangeledene skulle være lukkede for at hindre kvæget i at gå ud af en græsvang og ind i en kornvang.

På Utterslev mark var der et vangeled, der hed Kildeledet, som lå der hvor Frederikssundsvej og Utterslevvej i dag mødes. Her fandt der et overfald sted på selve herredsfoged Povel Thommesen d. 28. juni 1656. Herredsfogden var kørt tilbage til sin gård i Utterslev efter at have været i København. Han havde fået kørelejlighed med en kone fra Vanløse, Anne Peder Tholffis. Under kørslen havde Peder Lauridsen fra Islev fulgt med dem på sin grå hest. Ved Kildeledet var Povel Thommesen sprunget af vognen for at gå det sidste stykke vej hjem. Peder Lauridsen ville tale med herredsfogden, som da bad ham følges med ham hjem; så kunne hyrden trække hans hest imens, men herredsfogden fik til svar: "Nej, Gu skal han ikke, det er fem år siden, at du kaldte min kone en hore, nu vil vi skifte det ad, nu skal da

Djævelen fare i dig." Derpå trak han sin kårde og svingede den over Povel Thommesen, så hans hat og hue faldt af på vejen: Povel Thommesen trak nu også sin kårde og der opstod en kamp imellem dem. Povel Tommesen forsøgte at trække sig tilbage til Utterslev, idet han bad om, at de skule slutte fred. Der kom folk til og Peder Lauridsen foreslog, at de skule være venner igen hvorpå striden ophørte.

Herredsfogden rejste dog alligevel sag an mod Peder Lauridsen. En sag der fortsatte de næste fem måneder ved herredstinget og blev behandlet ved adskillige tingmøder med indkaldelse af mange vidner. Den 4. december afsluttedes sagen med at de blev forligte. Dommer Sylvester Jacobsen erklærede: "at begge Parter var venlig og vel forligte - Ordene skule være døde og magtesløse - og intet videre efter denne sag at paatale i alle Maader."

I 1636 havde Hans Fisker fra Virum indstævnet Tidemand Olsen og hjulmand Søffren Rasmussen, begge fra Utterslev, fordi de havde overfaldet ham en lørdag på Hyltebroen, der gik over Lygteåen, der hvor Nørrebro station i dag ligger. De havde taget hans bådhave fra ham og sønderrevet hans krave. Oluf Koch fra Utterslev fortalte, at han var kommet fra København med Søffren Rasmussen på vognen.

Da de kom til Hyltebroen kørte Hans Fisker der, og Oluf Koch ville køre uden om ham. Men Hans Fisker holdt bådshagen i vejret, så

Kochs heste blev forskrækkede og næsten var løbet i diget. Tidemand Olsen sagde da: "Denne Virum Fisker gør sig noget til," hvortil

Hans Fisker svarede: "Jeg gør mig passelig til, her staar jeg." Det viste sig, at fiskeren havde været temmelig beruset, og han fik heller ikke noget ud af sit klagemål over Tidemand Olsen, der senere blev sognefoged i Brønshøj sogn.

At også kvinder kunne strides, så det endte ved herredstinget viser en sag fra Husum, hvor to kvinder var kommet i verbalt slagsmål og havde udslynget skældsord mod hinanden. Ellen Anders Datter fra Husum indstævnedes i 1661 Kirsten Christine Jørgensen samme sted, angående en overlast, som hun var blevet udsat for i sit eget hus af den anklagede. Kirsten sagde, at da hun kom ind i Ellens hus, da havde Ellen skældt hende ud og kaldt hende en hore. Ellen havde dertil svaret, at Kirsten også havde kaldt hende en hore. Dommen lød således: "Efterdi det er en skiden sag og synderlig på den ene side, kan der intet endeligt her paakendes, og førend Ellen beviser sine skældord bør Kirsten Peders Datter saa længe være fri for hendes tiltale.

Den ovennævnte sag er også et eksempel på hvor lidt, der mange gange skule til før en sag blev bragt for tinget. Nogle uforsigtige ord, en ubetydlig hændelse, ja småting var ofte nok til, at forholdet blev bragt for retten.

Personligheder og skæbner fra Brønshøj Sogn.

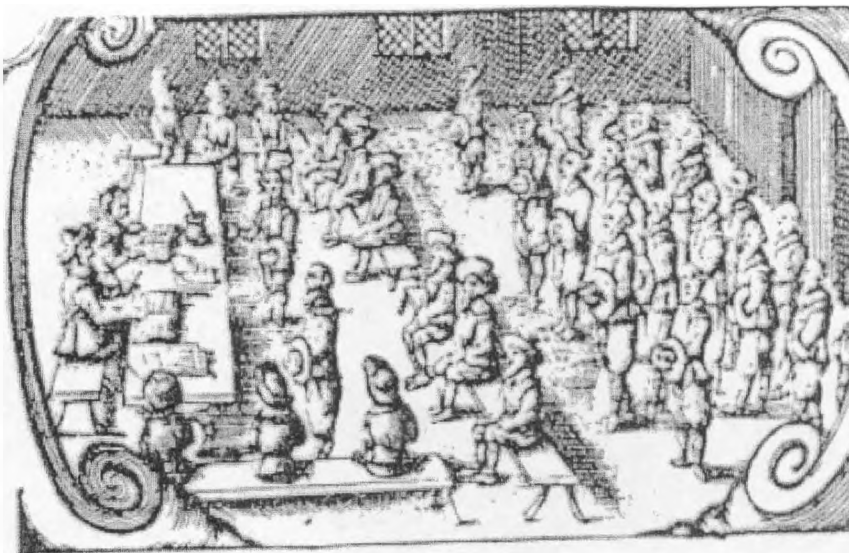
Arent Berntsen.

Nogle personer træder tydeligere og mere markant frem i de historiske kilder end det store flertal. Det er tilfældet når sådanne personer har efterladt sig så mange spor i det skriftlige kildemateriale, at det er muligt at følge dem på tættere hold i deres liv og færden i en kortere eller længere periode. For den her omhandlede periode er det muligt for en del standspersoner, som har været i statens og landets tjeneste, men det forekommer sjældnere blandt folk med mindre betydningsfulde stillinger eller for menigmand; især for den her omhandlede periode. I Brønshøj sogn var der således i 1600-tallet en del personer, som markerede sig på

godt og ondt, og som satte deres præg på livet og udviklingen i sognet, og som vi kan følge i kortere eller længere perioder.

Den mest prominente af disse var Arent Berntsen, der kom til at spille en stor rolle for udviklingen af Brønshøj by i 1650-erne og 1660-erne. Arent Berntsen blev født i Bergen d. 12. maj 1610. Om hans ungdom vides ikke ret meget andet, end at han kom i tjeneste hos Axel Juul og kansler Christian Friis til Kragerup, formentlig fordi han havde fremkaldt disse mænds interesse for hans samlinger af landgildetakster, som han var begyndt at indsamle til nærmere forståelse af de mange vanskelige

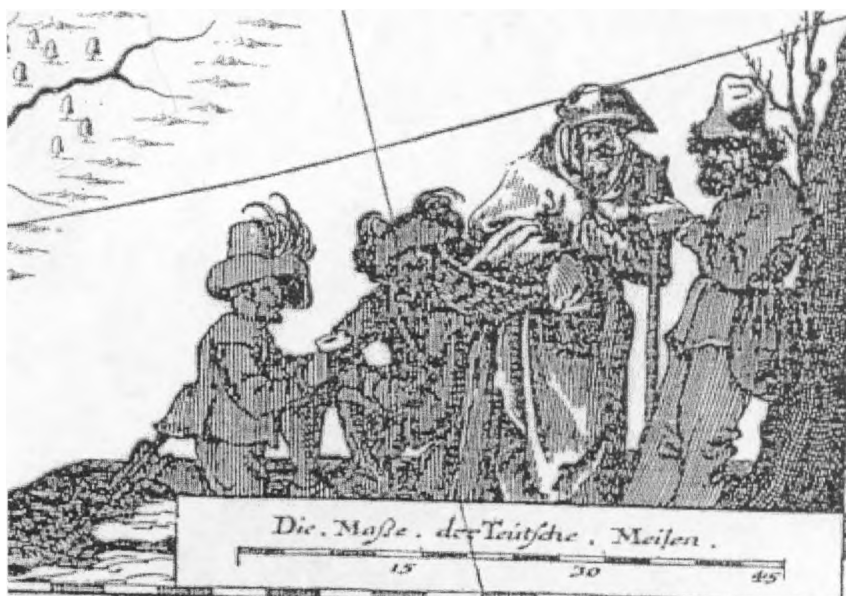
Herredtingstedsforhandlinger. Almuetilhørerne står uden for kredsens med hatten i hånden. De 2 mænd foran bordet inde i kredsens forklarer sagen over for herredsfogeden og tingskriveren. De der sidder på bænkene er "stokkemænd" og tinghørere.

Dette er et glasmaleri ganske vist fra Norge, der viser degnen Christopher Pedersen Riber, der underviser 4 deciple. Undervisningen var i Katekismus og ikke meget andet.

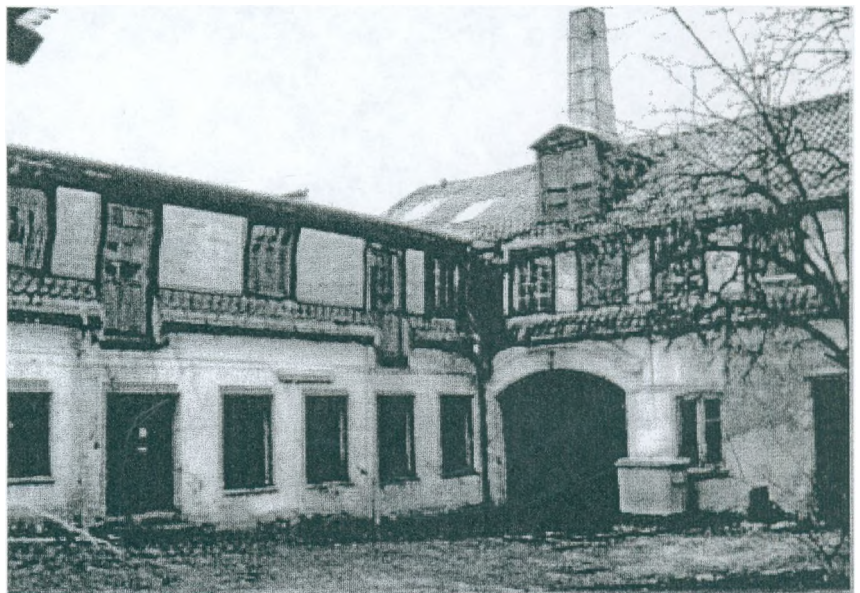
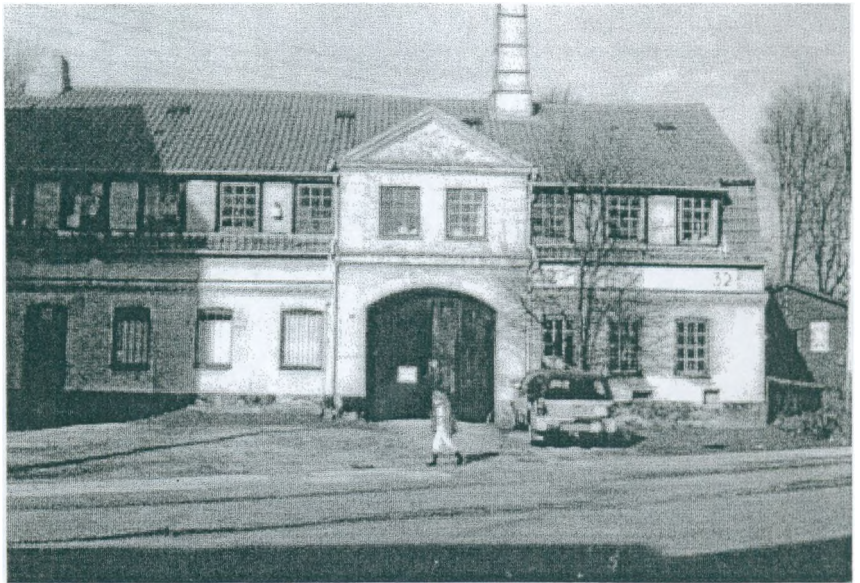

Landevejens færende ridde- re. Her tiggeren med tiggerpose og tiggerstav ("stavkarl" blev senere en stakkel) og til venstre 2 landsknægte, kendetegnet med deres fjer- smykkede hatte. For dem er der desværre ikke krig og dermed job.

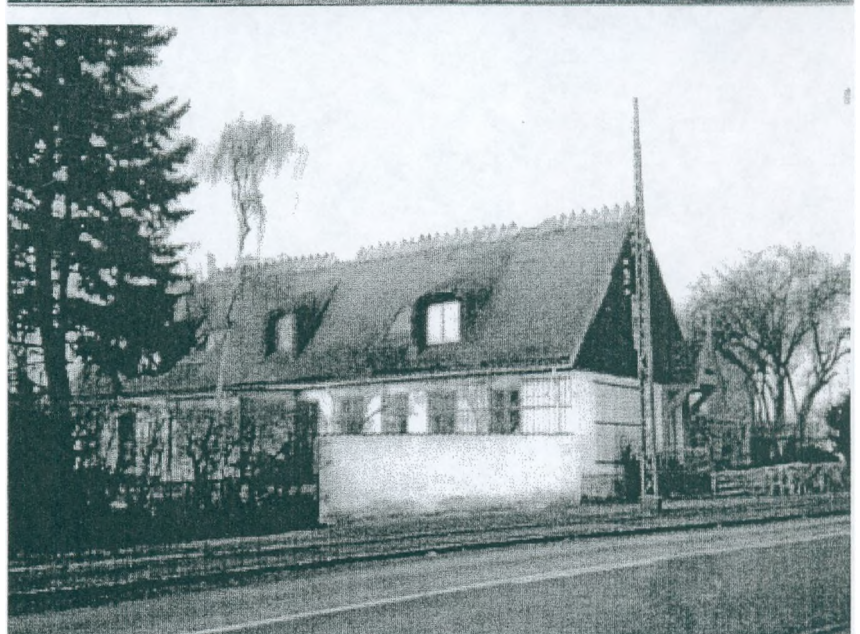

Den gule gård, Lindhøj må siges at være Københavns ældste eksisterende gård, som ganske vist gennem sine 1000 år har været beliggende stort set på samme sted, har været nedbrændt og ombygget adskillige gange.

De 2 øverste billeder er denne gård er fotograferet i dag 1998, hvor det øverste fra Skoleholdervejsiden og det andet billede er inde fra gården.

Gården Stormly, hvor kun stuehuset er tilbage er beliggende på Rådvalsvej, er ligeledes en af landsbyen Utterslevs oprindelige gårde. Medens "Den gule Gård" er ombygget til erhverv er Stormly ombygget til liebhaverhus. Billedet er fra i dag.

spørgsmål, der fremkom ved taksering af jordegods

Om tjenesteforholdet hos Christian Friis vides ikke ret meget, men det er sandsynligt, at han på rejser rundt i landet med én af de to ovennævnte herrer havde indsamlet materiale til hans senere udgivne skrift "Danmarks og Norges frugtbare herlighed.", som selv i dag er en væsentlig kilde til forståelse af datidens landbosamfund.

Arent Berntsen blev i 1636 eller 1637 antaget som slotsskriver for lensmanden på Varberg i Halland, Ivar Krabbe. I august 1640 fik Arent Berntsen kgl. bevilling på en teglovn, der lå uden for Varberg, og som blev drevet under slottet af nogle af lenets bønder. Da det var nødvendigt at holde arbejdsheste og stude til teglværkets drift, fik han i juli 1642 kgl. fæstebrev på en ejendom i nærheden, der hed Aaby Kværn med en tilliggende øde mølle. Han skulle i stedet for landgilde give 2000 tagsten årligt og opbygge og vedligeholde gården med møllen. Teglovnen i Varberg beholdt A. Berntsen længe efter, at Halland var afstået til Sverige.

Og han har formentlig tjent gode penge på teglværket. I Oktober 1651 fik han toldfrihed på de sten, som han afsatte i København. I 1640 - erne synes han at være blevet en ganske velstående mand, idet han bl.a. skulle være kommet i besiddelse af hovedgården Bjerome, ligesom han også blev medejder af et skib.

I 1643 udbrød der krig mellem Danmark og Sverige, og Arent Berntsen valgte at flytte til København i januar 1644. Fra lensmanden Iver Krabbe fik han til opgave at sørge for tilførsel af fødevarer til Varberg.

I København tog han borgerskab og købte en gård ved nuværende Gammel Strand, der strakte sig ud til Læderstræde. Huset betegnedes i 1661 som et tømmerhus, men har formentlig været et bindingsværkshus. Han kom hurtigt i forbindelse med stadens mest ansete mænd; således stod borgmester Kristoffer Hansen og rådmand Fin Nielsen fadder til en datter, som blev født i november 1644. Ligeledes blev han venner med en række af bystyrets mest indflydelsesrige personer. Det er måske også forklaringen på, at han efter godt 3 år i

København, i september 1647 af magistraten blev ansat som rådstueskriver, hvad der svarer til en kontorchefstilling i dag.

I 1650 sløjfedes den gamle Østervold, således at byens areal blev udvidet til det dobbelte. Det gjaldt nu om at få bebygget dette store område, som hovedsageligt tilhørte kongen. Til byggeriet af et sådant omfang, behøvedes der mange mursten. I februar 1650 fik Enne Roberts bevilling til at opsætte en teglovn ved Skovshoved. Godt en uge senere fik Arent Berntsen privilegium for sig selv og sine arvinger på et andet teglværk, som skulle anlægges i Brønshøj, hvor han året før havde købt en bondegård. Der var imidlertid ikke længe nok på gårdens grund, og han bad derfor lensmanden om, at få bevilget fri lergravning i den nærmestliggende jordejendom, som særligt egnede sig dertil. Det kunne lensmanden godt gå med til, hvis Arent Berntsen kunne blive enige med naboerne i Brønshøj om at få lov til gravning i deres tilgrænsende jord mod et passende vederlag og til deres fulde tilfredshed.

A. Berntsens gård lå ved siden af Rasmus Madsens gård, som tilhørte bispesædet, og bispens tiltalte i 1651 Berntsen for at have ladet grave på Brønshøj gade af den gadejord, som tilhørte Rasmus Madsen. Arent Berntsen havde dog ellers forhandlet sig til en kontrakt med alle bymændene, og i den forbindelse stillet alle tilfreds - hvad han nu tilbød at gøre endnu engang ved hjælp af uvildige mænds skøn. Sagen var dog blevet kompliceret af, at Rasmus Madsen havde mageskiftet med Arent Berntsen uden sin husbonds samtykke, hvad han fik en røffel for.

Uden tvivl har teglværkets drift fra kongens side været anset for et nyttigt foretagende, idet Berntsen på grund af mangel på brændsel til sit teglværk, havde bedt kongen om, at få bevilget adgang hertil i 1656. 20. september 1656 tildelte kongen ham tørveskær i en mose ved Tibberup og Bagsværd, hvis han kunne komme overens med bønderne i de to byer.

Brønshøj bys indbyggere havde gennem adskillige år lidt under et problem, der på mange måder var til stor gene og besvær for dem. Byen led voldsomt under mangel på adgang til vand til deres kvæg, og til andre fornødenheder. Om vinteren under langvarig frost måtte

de hente vandet i tønder fra fjerntliggende søer. De måtte også hente vand om sommeren, når der var langvarig tørke og alt var udtørret. Problemet var vel, at det gamle gadekær var groet til og ikke længere havde så stor dybde, at det kunne opsamle tilstrækkelig vand til byens behov. Desuden var der også grund til en vis bekymring for ildebrand i de perioder, hvor byen var uden vand.

Under alle omstændigheder indgik byens indbyggere d. 8. april 1656 en aftale med Arent Berntsen om at få gadekæret udgravet og fordybet for at få det gjort til et vedvarende vandsted til gavn for samtlige bymænd. Det kunne ikke gøres uden større omkostninger, som Arent Berntsen påtog sig at finansiere mod at han selv og hans efterkommere fik lov til at benytte gadekæret som fiskevand. Bymændene lovede samtidig at bidrage nogle dage hver sommer med vogn og heste til transport, indtil gadekæret var ryddet og opremset.

For Københavns velstående borgere var det en efterspurgt luksus, at have sin egen fiskedam, og det er sandsynligt, at A. Berntsen har indrettet sin gård som et landsted, hvor han kunne bo med sin familie om sommeren og samtidig fiske i det tilstødende gadekær. Der gik dog adskillige år inden det nye opremsede gadekær var en realitet. I 1658 - 60 lå arbejdet stille p.g.a. den svenske besættelse, og så udbrød der i 1661 en strid mellem A. Berntsen og bymændene angående gadekæret, som endte for herredstinget.

Hvornår gadekæret stod endelig færdig, som det oprindelig var planlagt er vanskelig at svara på, men det har nok været før den kongelige stadfæstelse på overenskomsten med Brønshøj bymænd, som A. Berntsen fik i oktober 1674. Samtidig havde Berntsen ladet indrette en lille park, fremgår det af en sag for herredstinget fra 1673; den var dog blevet nedlagt igen nogle år senere, idet den i tingbogen omtales som et sted "der tilform var en park:"

I nogle år lykkedes det midlertidigt A. Berntsen, at komme i besiddelse af 4 gårde i Brønshøj og 11 i Husum. For 1167 rdl, som han havde lånt kongen d. 20 febr 1659 til garnisonnens underholdning under svenskernes belejring, fik han pant i de pågældende gårde mod at få landgilden i rente, men det har næppe gi-

vet noget af betydning, og allerede i 1664 blev pantet indløst. Teglværket blev nedbrudt af svenskerne under Københavns belejring 1658 - 60, men det blev genopbygget og Berntsen, som beholdt det til sin død hvorefter det blev overdraget til hans enke for 500 sletdaler. Hun afhændede det senere.

Det var ikke kun produktion og salg af brændte mursten, som A. Berntsen beskæftigede sig med. Han erhvervede sig mellem 1650 og 1661 adskillige grunde i den ny by øst for Gothersgade. Langs Gothersgade lod han således opføre 4 mindre huse, i Borgergade 3 huse og 4 i Adelgade ved hvilke der lå en lille have. Ud mod Gothersgade og Adelgade havde han en større lysthave.

Anders Sandersen.

En anden af sognets matadorer i første halvdel af 1600 tallet var Anders Sandersen, der blev født omkring 1577. Fra 1596 til 1621 levede han i Vanløse og fra denne periode har vi ingen vidnesbyrd om hans gøren og laden, men efter at han er flyttet til Husum på en af byens største fæstegårde i 1621 blev han både en betydningsfuld og en til tider kontroversiel person, ikke bare i byen og sognet, men i hele herredet. I 1630 - erne og 1640 -erne var han ofte dommer ved herredstinget og i 1649 opnåede han endog at optræde som fungerende herredsfoged, da den siddende herredsfoged var blevet syg.

I 1600 - tallet foregik der en meget omfattende lånevirkksomhed indbyrdes blandt landbefolkningen og der blev skrevet pantebrev helt ned til små beløb. Christian d. 4. var opmærksom på problemet og i 1639 udstedte han en forordning om, at alle kreditorer skulle indstævne deres debitorer én gang om året for herreds - og birketinget, og der skulle tages tingsvidne på hver enkelt gældspost. Såfremt debitor vedgik sig gælden, skulle det føres til protokol, ellers skulle der indledes en proces. Kun gæld der på denne måde var tinglyst årligt kunne retsforfølges. Som resultat havde forordningen, at det gav meget arbejde til domstolene, og tingbøgerne er fyldt med bagatelagtige lånesager. Og Anders Sandersen var én af dem der gennem årene førte snesevis af processer mod folk, der ikke betalte deres lån tilbage til ham i tide; og så var han en af dem, der havde den største og mest udbredte lånevirkksomhed,

som strakte sig ud over hele herredet. Han måtte naturligvis vige dommersædet, når hans sager blev behandlet på herredstinget.

I 1648 repræsenterede han Husum ved Frederik d. 3.s kroning, og i 1652 dømte han for sidste gang i en sag om svine - og hestetyveri. Den tiltalte blev dømt til "galge og gren." Han døde hen på sommeren 1652.

Christian Worm.

Vi ved heller ikke meget om Christian Worm i hans tidlige år., men vi har dog enkelte vidnesbyrd om hans far og om hans egen barndom. Faderen Knud Hansen Worm var født ca. 1589 og han var fra ca. 1618 - 23 skriver ved den store smedie på Bremerholm, og siden blev han herredsfoged i Ølstykke herred fra 1633 - 65. Chr. Worm gennemgik en intensiv undervisning i sine barndomsår fra ca. 1642 - 1644 hos byskriver Søren Christensen i Roskilde hos hvem han i 92 uger fik "kost, lærdom og undervisning samt kammer og seng." En undervisning som han uden tvivl har haft stor gavn af siden.

Han synes i 1650 - erne at have overtaget Anders Sandersens rolle som omegnens store pengeudlåner, og han havde som A. Sandersen også en fæstegård i Husum. I 1656 indtog han dommersædet ved herredstinget. Oplysningerne om Christian Worm stammer hovedsageligt fra tingbøgerne, i hvilke han optræder med jævne mellemrum i de forholdsvis få år, som vi kan følge ham fra 1656 - 1661. I efteråret 1660 førte Salomon Smed en sag mod Christian Worm angående en skimlet hest, som Christian Worm skulle have skudt. Af sagens akter fremgår, at Chr. Worm var en af de beboere i Husum, der tilsyneladende var kommet mest smertefrit gennem den svenske hærs tilstedeværelse i området fra 1658 -1660. Således var gårdens bygninger nogenlunde intakte, så ikke bare han selv og familien kunne bo på gården, men han havde også rum til Brønshøjsmøden, der havde plads til både at udøve sit hverv og holde smugkro. Desuden fremgår også, at han havde korn på sine marker i 1660.

Samme år førtes en sag mellem Christian Worm og Arent Berntsen, der som tidligere nævnt havde lånt kronen penge i krigsårene 1658 - 60 mod pant i landgilden på kronens gårde i Brønshøj og Husum, herunder Chr.

Worms gård. Christian Worm hævdede, at han ikke kunne betale landgilde på grund af misvækst og fordi der intet korn var fra forrige høst. Hans argumenter var dog ikke overbevisende nok for tinget, og han blev dømt til at betale landgilden.

I februar 1661 indledte Store Peter Jyde i Husum en sag mod Chr. Worm, som skulle få ham til at tage det endelige skridt fra fæstebonde til handelsmand og indbygger i København. Sagen drejede sig om nogle får, som Chr. Worm skulle have frtaget Peter Jyde, der havde klaget til lensmanden Christopher Korbitz. Lensmanden havde derpå indkaldt Chr. Worm til en personlig samtale, men han mødte ikke op, hvor efter han blev indstævnet på tinge. Chr. Worm havde først erklæret over for en tingmand, at han var villig til at tale med lensmanden, men han havde senere skiftet mening. Noget tyder på at han bevidst forsøgte at undgå mødet med lensmanden, idet der nærmest foregik en legen kispus om at undgå at komme i kontakt med både lensmanden og hans udsendinge.

Slotstjener Christen Pedersen og hans medhjælper Hans Andersen blev nu udsendt til Chr. Worm for at indkalde ham til møde med lensmanden. De havde ikke truffet Worm hjemme, og konen havde fortalt dem, at Christian var i København, og at han ikke var hjemkommet den foregående nat. De havde derpå søgt ham hos Niels Runchel inden for Nørreport, og med hvem Worm synes at have haft et vist kompagniskab. Runchel havde dog ikke set Chr. Worm siden middag dagen før, da han havde forladt ham. Slotstjeneren havde da spurgt om han ikke vidste hvor Worm kunne findes, men dertil havde han svaret benægtende.

4 - 5 dage senere havde slotstjeneren og hans hjælper igen opsøgt Chr. Worm hos Niels Runchel, hvor han havde logement. Her fandt de ham og bad ham møde hos Rigets Hofmarskal, lensmanden. Worm nægtede at efterkomme deres anmodning, og han begrundede det med, at han var overbevist om, at lensmanden efter forhøret ville kaste ham i det blå tårn (et fængsel). Slotstjeneren forsøgte at berolige Christian Worm, at han ikke behøvede at frygte noget, hvorefter han gentagne gange bad ham om at gå til lensmanden. Christian Worm

havde da svaret, at de skulle slæbe ham af sted, hvis de skule have ham med; desuden henviste han til, at lov og ret skule have lov til at gå sin gang, hvormed han mente, at hans sag skule have lov til at blive behandlet på herredstinget. Sagen var da blevet behandlet på tinge. Peter Jyde skule under svenskernes belejring betale skat til dem af sine 15 får og lam, som da stod i Worms gård. Bymændene var af den svenske hovedkvartermester blevet bedt om at vurdere prisen på dem. Peter Jyde skule herefter drive dem til Kronborg; men de kom ikke af sted på grund af dårligt vejr, hvorpå bymændene havde bedt Christian Worm om han ville lægge pengene ud for det beløb, som fårene var vurderet til, og det gjorde han. Sagen endte med, at Chr. Worm fik lov til at beholde de 15 får, som han skule have forholdt sin nabo Peter Jyde.

Hvad angik hans vægring mod at møde lensmanden, så udtaltes på tinget, at han for sin ulydighed skule indstille sig for "den gunstige Øvrighed, velbårne hr. Lensherre." Chr. Worm er formentlig sluppet med at give en ydmyg undskyldning til lensmanden; i hvert fald afstod han sin gård i Husum i efteråret 1661 og flyttede til København, hvor han blev borger og indvåner og ernærede sig ved handelsvirksomhed og pengeudlån, deriblandt en udbredt lånevirksomhed til bønderne i Sokkelund herred.

Kirsten Sinklar.

Kirsten Sinklar boede i Utterslev fra ca. 1669 - 1681. Hendes år i Utterslev blev ikke lykkelige, og hun fik en trist skæbne, efter at være blevet forvist fra både Utterslev og Sjælland. Major Frederik Schrøder blev i 1665 gift med Kirsten Sinklar, der var søster af Anders Sinklar, en skotskfødt adelsmand, der som oberst tidligere havde haft gods og forleninger i Skåne. I 1670 var han blevet landsdommer på Lolland og Falster. I 1674 var Anders Sinklar kommet i besiddelse af en gård i Utterslev som erstatning for noget tilgodehavende sold, som kongen skyldte ham. Hans svoger havde da i en halv snes år haft gården i pant, inden Anders Sinklar fik skøde på gården d. 14. november 1674. Formentlig er major Schrøder død omkring dette tidspunkt, fordi Anders Sinklar i forbindelse med overtagelsen af gården skule udbetale sin søster og hendes 2 børn deres pant på 375 rdl. Landsdommer

Sinklar boede på gården i 1675, og samme år blev en søn begravet, ligesom han vist nok også selv døde dette år.

Kirsten Sinklar synes at have bemægtiget sig gården efter sin bror, men uden at vedgå sig arv og gæld. Hun synes i årene herefter at være kommet på kant med indflydelsesrige personer i landsbyen, i hvert fald blev hun meget upopulær i visse kredse.

I marts 1677 stævnedes kromanden hende for ulovligt at have solgt øl. Og i 1679 anklagede hun sognefoged Peter Nielsen i Brønshøj, fordi han skule have tøjret nogle køer på hendes grund. Mange Brønshøj mænd støttede deres bysbarn og hævdede at fogden ikke havde haft køer tøjret ved Utterslev, men det blev bevist, at det var tilfældet, og at det var sket uden Kirsten Sinklars tilladelse. Efter uvildige mænds taksation måtte han bøde 3 mark i skadeserstatning. Sognefogden skule dog senere få sin hævn.

I 1680 bemægtede sig Kasper og Rasmus Schøller en part i gården, som følge af noget gammel gæld fra Anders Sinklar, der i 1674 havde lånt 300 rdl. af brødrene; med renters rente var det steget til 412 rdl.. Resten af gården bemægtigede sig kronen for nogle resterende skatter.

D. 25 september blev Kirsten Sinklar forlovet med Unche Friedrich, og de blev gift d. 6. oktober 1681. Først måtte de dog stå åbenbar skrifte for begået lejemål over for menigheden i Brønshøj kirke. Dvs de havde haft køns- lig omgang uden for ægteskab, og det skule bekendes i fuld åbenhed over for den tilstedeværende. Kirsten Sinklar fødte altså to sønner, Anders og Fridrich umiddelbart før brylluppet. De blev døbt den 6. november 1680 i Brønshøj kirke. Det ene af børnene, Anders døde dog snart efter og blev d. 10. februar 1681 begravet i Gandløse.

Sladderen i Utterslev har gået og den ramte Kirsten Sinklar og Unche Friedrich hårdt. Ingen ville tilsyneladende have noget med dem at gøre, og i 1681 indstævnedes Unche Friedrich sognefoged Peder Nielsen og Rasmus Nielsen til at svare på, hvorfor de var gået rundt i byen og havde forbudt bønderne at huse eller holde fru Sinklar i Utterslev eller have

noget med hende at gøre. De to mænd svarede, at de ville give nærmere begrundelse, hvis fru Kirsten ville rense sig for det rygte hun havde fået.

I 1681 blev Kirsten Sinklar anklaget af ridefogden for et groft verbalt overfald på ham, samt for trusler og undsigelser mod ham. Hendes prokurator oplyste, at hun var drukken, dog ikke af vin, men af angst, da ridefogden havde været på gården for at pante, og det var grunden til at hun reagerede som hun gjorde. Herredsfogden afsagde dom; han fandt det bevist, at ridefogden Frederik Eisenberg var blevet truet og undsagt på livet af Kirsten Sinklar og efter recessen burde hun lide på sin ære. Sammen med sin ægtemand Unche Friedrich skulle hun betale en kaution for trusler og undsigelser.

Sagen gik videre til Sjællandsfars landsting i Ringsted og parret blev igen indstævnet for Sokkelund herreds ting for at høre afgørelsen d. 29. juli 1681. Landstinget var nået til det samme resultat hvad skyldsspørgsmålet angik.

Kilder.

Berntsen, Arent: Danmarckis oc Norgis fructbar Herlighed. Kbh. Reprotryk 1971.

Bertram, Viggo: Ny Ryvang i Emdrup, Kbh. 1996.

Bol og By, Landbohistorisk tidsskrift, 1995, 2: "Kunne læse udi Bøger og Prent." Om læsefærdighed og læsning i 1600 - tallets landbosamfund. (s. 18 - 50)

Broegaard, Arne: Vanløsebogen. 1993.

Christensen, C.: Agrarhistoriske studier. Kbh. 1896.

Corpus constitutionum daniæ. Forordninger, recesser og andre kongelige breve, bd. 1 - 6 ved V.A. Secher.

Cramer - Petersen, Lars: Carlstad, Københavns naboby 1658 - 60. Thyborøn 1997.

Danmarks Historie (Politikens) bd. 7 af Svend Ellehøj. Kbh. 1970.

Danmarkshistorien bd. 3. Tiden 1648 - 1730, af Jespersen, Knud J. V., Kbh. 1989.

Dansk Biografisk Haandleksikon ved Svend Dahl og P. Engelstoft. Bd. 1 - 3. Kbh. 1920.

Det danske landbrugs historie 1536 - 1810. Bd. 2, ved Karl - Erik Frandsen og Lotte Dombornowsky.

Det danske landbrugs historie, første bind. Danmarks jord. V. Milthers: Jordbunden. O.

Christensen: Jordens besiddelse og brug. Kbh. 1935

Erslev, Kristian: Len og Lensmænd i det sextende Aarhundrede. Kbh. 1879.

Fog, Asger: Husum, Thyborøn 1993.

Fog, Asger: Utterslev, Thyborøn, 1996.

Fra Københavns Amt, Roskilde, 1951.

Frøkjær - Jensen, Sven: Segl og scepter. Danskernes virkelighed 1559 - 1660. Kbh. 1991

Fussing, Hans: Herremænd og fæstebonde. Studier i dansk landbrugshistorie omkring 1600. Kbh. 1942.

Fussing, Hans: Øernes befolkning under Karl - Gustav krigene. (Hist. tidsskr., 11. rk, 1. bd.)

Gyldendals og Politikens Danmarks Historie 1600 - 1700 (bd. 8) af Benito Scocozza.

Hastrup, Frits: Danske landsbytyper.

Kancelliets Brevbøger vedr. Danmarks indre forhold, udgivet ved L. Laursen, Kbh. 1900. 1548 - 1654.

Kirsten Sinklar havde truet og undsagt Frederik Eisenberg og ville myrde ham med sin egen hånd. Dommen lød på, at hvis hun ikke rømmede Sjælland inden 8 dage efter dommens forkyndelse, skulle hun lide efter Chr. 3.s recess, 20 kapitel, samt stille kaution.

Unche Friedrich fik også besked på at rømme Sjælland inden 8 dage, fordi han som hendes ægtemand ikke havde forhindret hende i "at skikke sig bedre udi Liv og Levned og holde hende fra Ting og Stævne." Hvis han ikke efterkom tingets dom, ville han blive pågrebet som løsgænger. Begge de anklagede var til stede og begærede kopi. Da der ikke findes yderligere vidnesbyrd om dem, må det formodes, at de har forladt Sjælland. Et senere rygte vil vide, at Kirsten Sinklar blev halshugget i Ditmarsken i 1688

Krogh, Tyge: Staten og de besiddelsesløse på landet 1500 - 1800. Viborg 1987.
 Linvald, Steffen: Emdrup. Ballerup 1975.
 Linvald, Steffen: Brønshøj, Husum og Utterslev: De rige bondebyer.
 Madsen, Haakon Bennike: Det danske skattevæsen. Odense 1978.
 Meyer, Poul: Danske Bylag, Kbh. 1949.
 Møller, Valdemar: Brønshøj by gennem 200 år. Kbh. 1922.
 Møller, Valdemar: Fra Sokkelund herred. Kbh. 1924.
 Nielsen, Oluf : Kjøbenhavn i Aarerne 1536 - 1660., Kbh. 1885.
 Olsen, Svend: Fra Biskop Absalon til indlemmelsen i Københavns kommune i 1901. Vanløse 2000.
 Pedersen, Axel H.: Birketing i gl. Københavns amt 1521 - 1965. Kbh. 1968.
 Pedersen, Henrik: Skoleforhold i Brønshøj sogn, Sundbyerne og Valby indtil indlemmelsen 1902 (Hist. medd. om Kbh.)
 Pedersen, Henrik: Det danske landbrug. Kbh. 1975
 Petersen, Jul.: Rødovre Sogn. Kbh. 1948.
 Schmidt, August F. : Byhyrder. Kbh. 1928.
 Schmidt, August F.: Landsbysmeden. Ryslinge 1931.
 Skrubbeltrang, Fridlev: Den danske husmand, bd. 1, Kbh. 1952.
 Sokkelund Herreds tingbøger 1621 - 37. (7 bd.) Kbh. 1957 - 80.
 Steensberg, Axel: Dagligliv i Danmark 1620 - 1720. Kbh. 1969.
 Steensberg, Axel: Pebringegården. Århus 1986.
 Thiedecke, Johnny: Fattigdom og forbrydelse, Kbh. 1982.
 Troels - Lund: Dagligliv i Norden, bd. 3.: Fødemidler. Hverdag og fest. Haslev, 1969.
 Erslev, Kristian: Danmark - Norges Len og Lensmænd 1596 - 1660. Kbh. 1885.

Indholdsfortegnelse.

1. Erhverv og sociale grupper	s. 3
Bymænd	s. 3
Husmænd	s. 3
Smeden	s. 4
Hyrde og vangevogter	s. 5
Lovligt og ulovligt krohold	s. 5
Lovlige og ulovlige møller	s. 7
Skoleholdere	s. 7
2. Gårdenes drift	s. 8
Vangebruget	s. 8
Humle pile og ymper	s. 9
Husdyrhold	s. 10
Kvægpest	s. 11
Får, svin og fjerkræ	s. 12
Bier	s. 12
3. Misvækst og pest	s. 14
krigen og dens følger	s. 16
Ødegårdsproblemet	s. 16
Pesten	s. 16
Betleri	s. 17
Fattigdomsofre	s. 18
4. Kiv og strid	s. 19
5. Personligheder og skæbner fra Brønshøj sogn	s. 20
Arent Berntsen	s. 20
Anders Sandersen	s. 22
Christian Worm	-s. 22
Kirsten Sinklar	s. 23
6. Kilder	s. 25
7. Indholdsfortegnelse	s. 26

Billede på forside: Smedens hus i Utterslev, som lå på hjørnet af Utterslevvej og Horsebakken og dermed var placeret tæt ved gadekæret af hensyn til brandfaren. Huset blev nedrevet i 1925.

Billed på bagsiden: Landarbejderboliger til Utterslevgård, lå der hvor det nuværende mosaiske plejehjem er beliggende og blev nedrevet i 1959-60, da dette blev bygget

Billedredaktion: Christian Kirkeby, - Lokalthistorisk Forening, Bispebjerg.

